

Van conflict naar vrede

Transitional justice bij het terugdringen van straffeloosheid,
een casestudie van Nebaj

Annika Bongén & Ilse Schuurmans

© De foto op de voorkant is gemaakt door Annika Bongen, op Día Nacional de la Dignificación de Víctimas del Conflicto Armado (Nationale herdenkingsdag voor de waardigheid van slachtoffers van het conflict). De foto op pagina zes is afkomstig van SubVersiones – Agencia Autónoma de Comunicación. Via de internetpagina: <http://subversiones.org/archivos/25699>

Van conflict naar vrede

Transitional justice bij het terugdringen van straffeloosheid,
een casestudie van Nebaj

Bachelor scriptie Culturele Antropologie

Cursusnummer: 200300037

Annika Bongen

a.j.bongen@students.uu.nl

3695778

Ilse Schuurmans

i.t.m.schuurmans@students.uu.nl

3713148

Begeleidster: dr. M.L. Glebbeek

Universiteit Utrecht, 27 juni 2014

Wordcount: 21.546

“Aquellos pueblos que no aprenden de su historia, están condenados a repetirla.”

– Carlos¹ –

¹ Open interview met Carlos. Medewerker van de PNR. Op 03-04-2014
Vertaling: “Zij die niet leren van hun geschiedenis, zijn gedoemd om deze te herhalen”.

Voorwoord

Na een periode van acht maanden schrijven en onderzoek doen, is het zover: onze scriptie is af. Het was een leuke en bijzondere tijd, maar op sommige momenten ook moeilijk. Zonder de hulp van een aantal mensen zou ons dit niet gelukt zijn.

Allereerst willen wij onze informanten bedanken, de medewerkers en participanten van de organisaties LIGA, Movimiento de Victimas, Movimiento de Desarraigada en de PNR. Bedankt voor de persoonlijke verhalen, ervaringen en kijk op het leven. Zonder de gedachten, gevoelens en gesprekken die zij met ons gedeeld hebben hadden wij dit onderzoek niet op deze manier kunnen volbrengen. Ook ons gastgezin, Maria, Domingo en de vier kinderen, en Katy willen wij hartelijk bedanken. Vanaf onze aankomst in Nebaj hebben zij voor ons klaargestaan en ons geholpen om onze weg te vinden.

Verder willen wij Marie-Louise Glebbeek bedanken, de begeleidster van onze scriptie, die altijd voor ons klaar stond. Als wij vastliepen en niet meer wisten hoe wij verder moesten, gaf zij ons de juiste woorden, adviezen, tips en feedback, zodat wij door konden gaan. Haar vertrouwen in ons onderzoek heeft ons gesterkt. Tijdens ons onderzoek heeft Gerdien Steenbeek ons ook een hart onder de riem gestoken, waarvoor veel dank.

Daarnaast wil Annika haar ouders, zussen en vriend bedanken. Zij hebben vanaf de onderzoeksopzet tot en met de eindscriprie voor mij klaar gestaan en mij ontzettend gesteund, in fijne maar ook in moeilijke tijden. Verder hebben ze mij het vertrouwen in mijn kunnen gegeven, mij in alles gestimuleerd en mij geholpen op momenten dat ik het niet meer zag zitten. Ik ben jullie hier ontzettend dankbaar voor.

Ook Ilse wil haar ouders, zus en broer bedanken. Zij hebben mij onvoorwaardelijke gesteund in de tijden waarin ik dat het meeste nodig had. Door hun bemoedigende woorden en vertrouwen in mij kreeg ik op de moeilijke momenten weer vertrouwen in het onderzoek. Dankzij deze steun heb ik dit project tot een goed einde kunnen brengen. Heel erg bedankt hiervoor.

Tenslotte willen wij ook elkaar bedanken. Onze tijd samen in Guatemala hebben wij ervaren als een bijzondere tijd, waarin wij samen veel hebben meegemaakt en geleerd. Het schrijven was intensief, maar gelukkig hadden wij veel steun aan elkaar. Het eindresultaat is een proces van ons samen geweest en had afzonderlijk niet kunnen worden tot wat het nu is.

Verklarende woordenlijst

CEH	Comisión para el Esclarecimiento Histórico – Commissie Historische Opheldering
CNR	Comisión Nacional de Resarcimiento – Commissie voor Nationale Reparatie
DPI	Documento Personal de Identificación – Persoonlijk identificatiebewijs
FAFG	Fundación de Antropología Forense de Guatemala – Stichting Forensische Antropologie van Guatemala
INACIF	Instituto Nacional de Ciencias Forenses de Guatemala – Nationaal Instituut voor Forensische Wetenschappen van Guatemala
LIGA	Liga Guatemalteca Higiene Mental – Guatemalteekse competitie voor mentale gezondheid
Movimiento de Desarraigada	ACOPDRI – Beweging voor de ontwortelden
Movimiento de Victimas	ASOMOVIDINQ – Beweging voor slachtoffers
MP	Ministerio Público – Openbaar Ministerie
NGO	Non-Governmental Organization
PAC	Patrullas de Autodefensa Civil – Patrouilles voor Burgerlijke Zelfverdediging.
PNR	Programa Nacional de Resacimiento – Nationaal Reparatie Programma
REMHI	Recuperación de Memoria Histórica – Herstel van Historische herinnering (Katholieke Kerk)
RENAP	Registro Nacional de las Personas – Nationaal burger register

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	13
2. Theoretisch kader	19
<i>Transitional justice, reconciliation</i> en straffeloosheid (Annika Bongen).....	19
Het belang van <i>transitional justice</i>	19
Mechanismen van <i>transitional justice</i>	21
<i>Waarheidscommissies</i>	22
<i>Strafrechtelijke vervolgingen</i>	24
<i>Herstel- en reparatieprogramma's</i>	25
<i>Institutionele hervormingen</i>	26
Kritische noot bij <i>transitional justice</i> (Ilse Schuurmans)	27
3. <i>Transitional justice</i> in post-conflict Guatemala	29
De burgeroorlog en haar gevolgen (Annika Bongen).....	29
Mechanismen van <i>transitional justice</i> in Guatemala (Ilse Schuurmans).....	30
Waarheidscommissies.....	30
Strafrechtelijke vervolgingen.....	31
Herstel- en reparatieprogramma's.....	32
Institutionele hervormingen	33
4. Hoe activiteiten van slachtofferorganisaties volgens medewerkers bijdragen aan <i>transitional justice</i> (Annika Bongen).....	35
Herstelbetalingsprogramma's	35
Opgravingen en herbegravenissen.....	39
Zoeken naar vermiste kinderen.....	43
Psychologische hulp.....	46
Conclusie.....	47
5. Hoe initiatieven en activiteiten van organisaties volgens participanten bijdragen aan <i>transitional justice</i> (Ilse Schuurmans).....	49
Het belang van waarheid	49
Het belang van herstel en reparatieprocessen	55

Institutionele hervormingen en vertrouwen in het rechtssysteem	57
Conclusie.....	59
6. Straffeloosheid (Ilse Schuurmans).....	61
Percepties van straffeloosheid	61
Conclusie.....	64
7. Conclusie & discussie	65
Waarheid	66
Verantwoording	68
Herstel.....	68
<i>Transitional justice</i> in het huidige politieke klimaat	70
<i>Transitional justice</i> en straffeloosheid	70
Slotwoord.....	71
8. Literatuurlijst	73
Bijlage A: Samenvatting in het Spaans – Resumen en Español	82
Bijlage B: Verdeling	86

1. Kaart Guatemala

Bron: United Nations²

² <http://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Un-guatemala.png>

2. Kaart Nebaj

Bron: Prensa Libre³

³ http://www.prensalibre.com/noticias/justicia/Posturas-dividen-region-ixil_0_917908215.html

1. Inleiding

De voormalige dictator van Guatemala, Efraín Ríos Montt, heeft in de rechtszaal ontkend dat hij schuldig is aan volkenmoord. De oud-leider staat terecht voor de moord op 1.771 Ixil-indianen tijdens zijn bewind in 1982 en 1983. De openbaar aanklager heeft 75 jaar cel tegen hem geëist. "Ik ben onschuldig", zei hij. "Het was nooit mijn opzet of doel om een hele etnische groep te vernietigen. Ik heb nooit opdracht gegeven voor genocide".⁴

Ríos Montt werd op 10 mei 2013 veroordeeld voor een gevangenisstraf van tachtig jaar voor onder andere genocide. Een week later werd de uitspraak tegen de voormalige dictator teruggedraaid. Dit was een enorme klap voor de bevolking in Guatemala, die met deze zaak gerechtigheid wilde na de 36-jaar durende oorlog. Tijdens deze burgeroorlog, waarbij de overheid probeerde de guerrillabeweging in bedwang te houden en hen te verzwakken of uitschakelen, nam het leger haar toevlucht tot grove mensenrechtenschendingen. Foltering, onrechtmatige executies en verdwijningen kwamen dagelijks voor. Mede door deze mensenrechtenschendingen en de gepleegde genocide is het vertrouwen in de Guatemalteekse overheid weggevaagd. Het feit dat een dictator werd veroordeeld, werd juist daarom gezien als een doorbraak. Dat de uitspraak een week later werd teruggedraaid bevestigde echter alleen maar het wantrouwen in de overheid en haar rechtssysteem. Al sinds het einde van de burgeroorlog spelen initiatieven van *transitional justice* een grote rol in het wederopbouwproces in Guatemala. Deze processen van *transitional justice* zijn van belang om onder andere vertrouwen in de overheid te herstellen en een eind aan straffeloosheid te maken.

Transitional justice verwijst naar tijdelijke gerechtelijke en buitengerechtelijke mechanismen en processen die gerechtigheid proberen te verkrijgen in post-conflictlanden (Anderlini, Conaway & Kays z.j). *Transitional justice* in post-conflict landen kan het achterhalen van de waarheid, het afleggen van verantwoording, het brengen van herstel en *reconciliation* bevorderen. *Reconciliation* is het uiteindelijke doel van *transitional justice*. *Reconciliation* is een begrip waar weinig overeenstemming over is, dit komt omdat het zowel een proces, als een einddoel is (Bloomfield, Barnes & Huyse 2003:12). *Reconciliation* wordt gedefinieerd als een proces waarin de samenleving zich beweegt van een verdeeld verleden naar een gedeelde toekomst (Bloomfield et al. 2003:11). De doelen van *transitional justice*

⁴"Rios Montt ontkent rol in genocide", NOS, 10 mei 2013, <http://nos.nl/artikel/505210-rios-montt-ontkent-rol-in-genocide.html>, geraadpleegd op 06-01-2014.

worden door middel van de volgende mechanismen geprobeerd te bereiken: waarheidscommissies, strafrechtelijke vervolgingen, herstelprogramma's en institutionele hervormingen. Deze mechanismen van *transitional justice* zijn onder andere van belang voor het afleggen van verantwoording en het achterhalen van de waarheid, waardoor het mogelijk wordt om daders te berechten en gerechtigheid te verkrijgen voor daders en slachtoffers.

Het proces tegen Ríos Montt laat echter zien dat *transitional justice* mechanismen niet altijd tot gerechtigheid leiden, maar juist ook straffeloosheid in de hand kunnen werken. Wanneer de macht nog in handen van daders ligt die mensenrechtenschendingen hebben begaan, blijkt dat de waarheid vaak niet wordt erkend en er vrijwel geen veroordelingen plaatsvinden. Slechts in twee procent van alle gewelddadige misdrijven, vindt in Guatemala een veroordeling plaats⁵. Dit lage percentage van veroordelingen typeert de heersende straffeloosheid. Het heersende klimaat van straffeloosheid belemmert het uiteindelijke doel – *reconciliation* – en zorgt ervoor dat mensen in Guatemala weinig vertrouwen hebben in de staat.

Met name in de Ixil-regio was de veroordeling van Ríos Montt voor het plegen van genocide, een enorme overwinning. Het terugdraaien daarvan was echter nog een veel grotere teleurstelling. De genocide waar Rios Montt voor veroordeeld werd, speelde zich af in de Ixil-driehoek. De Ixil-driehoek bestaat uit Chajul, Cotzal en Nebaj. Doordat gerechtigheid en de waarheid uitbleven, werd het klimaat van straffeloosheid versterkt en nam het vertrouwen in de overheid af. Doormiddel van de processen van *transitional justice* wordt getracht de samenleving weer op te bouwen en vertrouwen in het politieke stelsel te herstellen. Met name in Nebaj zijn deze processen van *transitional justice* goed zichtbaar. Dit maakte Nebaj een uiterst interessante locatie voor ons onderzoek naar de invloed van *transitional justice* processen op straffeloosheid.

Met dit onderzoek beoogden wij inzicht te krijgen in het belang van *transitional justice* processen voor burgers en medewerkers van organisaties in Nebaj. Onze focus ligt hierbij op de invloed van *transitional justice* processen op percepties van straffeloosheid. Wij achten het van belang om het concept straffeloosheid mee te nemen in ons onderzoek. Een klimaat van straffeloosheid kan het vertrouwen in het rechtssysteem ondermijnen, waardoor verdere wandaden gestimuleerd kunnen worden (Theissen 2004:2). Het tegengaan van straffeloosheid is van groot belang om tot het uiteindelijke doel van *transitional justice* – *reconciliation* – te

⁵ Antecedentes, CICIG, 2007. <http://cicig.org/index.php?page=antecedentes> Geraadpleegd op 18-01-2014.

komen. Het inzicht in de relatie tussen *transitional justice* en de percepties van straffeloosheid is daarmee relevant om inzicht te verkrijgen in de werking van *transitional justice*.

Het doel van ons onderzoek is om kennis te krijgen van de lokale percepties van *transitional justice*. Allereerst willen wij kijken welke slachtofferorganisaties aanwezig zijn in Nebaj. Hierbij onderzoeken wij wat voor medewerkers het belang van *transitional justice* is en hoe participanten van de slachtofferorganisaties de mechanismen van *transitional justice* gebruiken bij het omgaan met het verleden. Tevens willen wij het effect van *transitional justice* op de percepties van straffeloosheid inzichtelijk maken. Wij verwachten dat door *transitional justice* processen straffeloosheid verminderd, al zal het teruggedraaide vonnis van Ríos Montt mogelijk bij de bewoners van de Ixil ook tot teleurstelling geleid hebben over wat mogelijk is met *transitional justice* processen en daadwerkelijke gerechtigheid. De vraag in ons onderzoek die hierbij centraal heeft gestaan luidt:

Wat is de betekenis en de impact van processen van *transitional justice* op percepties van straffeloosheid in Nebaj, Guatemala?

Om een zo compleet mogelijk beeld te creëren van processen van *transitional justice* in Nebaj, Guatemala, hebben wij een complementair onderzoek uitgevoerd onder organisaties en de lokale bevolking. Dit is een aanvullende vorm van onderzoek, waarbij we wilden kijken wat voor zowel organisaties als de bevolking beter werkt om gerechtigheid te krijgen. Hiervoor hebben wij onze hoofdvraag gesplitst in twee overkoepelende deelvragen. De eerste deelvraag luidt: *Wat is de betekenis en de impact van transitional justice op percepties van straffeloosheid in Nebaj volgens medewerkers van organisaties?* Deze vraag zal beantwoord worden door Annika Bongen. De tweede deelvraag luidt: *Wat is de betekenis en de impact van transitional justice op percepties van straffeloosheid in Nebaj volgens de participanten van organisaties?* Deze vraag zal beantwoord worden door Ilse Schuurmans. Onze onderzoekspopulatie wordt hiermee gedefinieerd in de medewerkers en participanten van slachtofferorganisaties. Wij hebben ons met name gericht op vier slachtofferorganisaties die zich bezighouden met processen van *transitional justice* in Nebaj, namelijk: Movimiento de Victimas, Movimiento de Desarraigado, Liga Guatemalteca de Higiene Mental en de Programa Nacional de Resarcimiento. Activiteiten die deze organisaties organiseren zijn: herstelbetalingen, opgravingen en herbegravenissen, het zoeken naar vermiste, levende kinderen en psychologische hulp. Wij hebben voor deze organisaties gekozen, omdat we juist bij deze organisaties goed toegang hadden tot onze onderzoekspopulatie.

De functie van ons onderzoek is vooral beschrijvend, omdat wij de processen van *transitional justice* in kaart hebben gebracht. Daarnaast is ons onderzoek evaluerend, omdat wij hebben gekeken of processen van *transitional justice* in Nebaj volgens de participanten en medewerkers daadwerkelijk werken om gerechtigheid te realiseren en welke vorm volgens hen het meest van invloed is op een vermindering straffeloosheid.

Wij zijn van mening dat dit onderzoek zowel theoretisch als maatschappelijk relevant is. Met het oog op de bestaande wetenschappelijke kennis zullen wij ons in dit onderzoek gaan richten op de initiatieven van *transitional justice* in Nebaj, Guatemala. De meest recente onderzoeken richten zich namelijk alleen op de mechanismen en doelen van *transitional justice*. Over de relatie tussen processen van *transitional justice* en de invloed die zij hebben op percepties van straffeloosheid, is op dit moment weinig bekend. Dit onderzoek kan worden gezien als een aanvulling op bestaande theorieën van *transitional justice*. Deze theorieën zullen verder worden toegelicht in onze theoretische uiteenzetting in hoofdstuk twee.

Naast dat dit onderzoek wetenschappelijk relevant is, zijn we van mening dat dit ook maatschappelijk relevant is. Door inzichten te verkrijgen in de processen van *transitional justice* in Nebaj, komen we erachter welke processen relevant zijn voor burgers en overheidsinstanties voor de percepties van straffeloosheid. Doordat wij de resultaten zullen terugkoppelen naar de organisaties kunnen *transitional justice* initiatieven door deze inventarisatie op elkaar worden aangesloten. Wij hopen dat op deze manier de doelen van *transitional justice* beter bereikt kunnen worden en er onder de lokale bevolking meer vertrouwen in de overheid wordt gecreëerd.

Ons onderzoek heeft plaatsgevonden van 24 februari tot en met 21 april 2014. Tijdens ons onderzoek hebben we gebruik gemaakt van verschillende kwalitatieve onderzoeksmethoden, namelijk: *hanging out*, participerende observatie, informele gesprekken, semigestructureerde en open interviews. Door de relatief korte periode was het moeilijk om een dusdanige vertrouwensband met de onderzoekspopulatie op te bouwen, om de onderlinge relaties en percepties van onze participanten toevertrouwd te krijgen. Met mogelijk sociaal-wenselijke antwoorden als gevolg. Desalniettemin hebben we aan de hand van onderzoek triangulatie, ernaar getracht om een zo objectief mogelijk beeld te krijgen van ons onderzoek.

Participerende observatie hebben wij dagelijks ingezet om data te verzamelen en rapport op te bouwen met de informanten. Door mee te doen met activiteiten, zoals herbegravenissen, het afnemen van testimonia en workshops, hebben we ons inzicht in processen van *transitional justice* naar een hoger niveau kunnen brengen en hebben we informanten beter leren begrijpen. Op de kantoren van de verschillende organisaties hebben wij met name

geobserveerd, omdat er geen mogelijkheid was om te participeren bij de taken van de medewerkers. Wij hebben geprobeerd om bij alle activiteiten die georganiseerd werden aanwezig te zijn en daarnaast onze tijd evenredig te verdelen over de organisaties.

Tijdens de participerende observatie hebben wij veel informele gesprekken kunnen voeren. De gesprekken waren vaak belangrijk voor het opbouwen van rapport, maar ook met name om meer inhoudelijk over een bepaald onderwerp te weten te komen. Annika heeft het met de medewerkers in de informele gesprekken veel gehad over algemene zaken, zoals de familie van de medewerkers of het leven in Nebaj. Hiernaast heeft zij ook veel informele gesprekken gevoerd met een concretere focus, bijvoorbeeld over de werking van organisaties of de procedure van opgravingen. Ilse sprak met de participanten met name over het conflict, de gevolgen hiervan en hoe de organisaties hen helpen.

Tenslotte hebben wij door zowel semigestructureerd- als openinterviews veel data kunnen verzamelen. Annika heeft er voor gekozen om met name interviews te houden in de laatste drie weken, zodat er voor die tijd een goede vertrouwensband kon ontstaan en het begrip van de Spaanse taal beter werd. Een goede vertrouwensband was van belang, omdat medewerkers zelf ook vaak slachtoffers waren van het conflict en gruwelijkheden hebben meegemaakt. Dagelijks komen zij in aanmerking met slachtoffers van het conflict, maar het vertellen van hun eigen persoonlijke verhaal was voor velen erg moeilijk en confronterend. Omdat de participanten van de organisaties soms ver moesten reizen en vaak maar zelden bij de organisaties waren, had Ilse moeite met het opbouwen van een vertrouwensrelatie met haar participanten. Om deze reden heeft Ilse niet gewacht tot het einde van haar veldwerkperiode om interviews af te nemen, maar heeft zij ook interviews afgenomen gedurende de activiteiten of de bezoeken van de participanten. Zij voelde zich soms wel bezwaard om mensen aan te spreken als ze op een afspraak waren bij de organisatie, omdat ze zich niet aan de participanten wilde opdringen die daar kwamen voor hulp. Desondanks waren velen bereid om te helpen en hun verhaal te delen. De participanten droegen allen indrukwekkende, emotionele verhalen met zich mee. Dit heeft voor moeilijke, maar vooral bijzondere gesprekken gezorgd.

Tijdens veel interviews hebben wij gebruik gemaakt van ons opnameapparaat, met toestemming van de informant. Zo konden wij de interviews terug luisteren en uitwerken. Dat gaf inzicht in onze data en daarnaast konden we de informatie gebruiken voor volgende interviews. Door ons gevoelige onderwerp, hebben informanten in sommige situaties echter misschien niet alles vertelt wat ze misschien wel hadden vertelt wanneer wij geen gebruik hadden gemaakt van een opnameapparaat. Diverse informanten, waaronder zowel

participanten als medewerkers van overheids- en niet overheidsorganisaties, gaven ook aan bang te zijn dat wij de informatie zouden doorspelen aan de overheid en hierdoor mogelijk gevaar opliepen. Wij hebben geprobeerd hen hierin zo goed mogelijk gerust te stellen en te verzekeren dat wij dit niet zouden doen. Hun anonimiteit hebben wij geprobeerd te waarborgen door pseudoniemen te gebruiken en in sommige gevallen medewerkers te noemen, zonder de organisatie te noemen waarvoor zij werken.

Voordat we de empirische uitkomsten van ons onderzoek zullen bespreken, zullen we in hoofdstuk twee eerst ingaan op de theorieën rond het belang van *transitional justice* in post-conflict landen en welke verschillende mechanismen van *transitional justice* er zijn. Hier zal ook worden toegespitst op *transitional justice* in relatie tot het concept straffeloosheid. Tenslotte wordt afgesloten met een kritische noot bij *transitional justice*. In het hoofdstuk drie zullen we de context bespreken waarbinnen ons onderzoek plaatsvond, waarin de post-conflict situatie in Guatemala centraal staat. Hier plaatsen wij *transitional justice* processen in de context van Guatemala en Nebaj.

Vervolgens zal vanaf hoofdstuk vier de empirische hoofdstukken worden besproken, waarin wij de bevindingen van ons onderzoek in Guatemala, Nebaj, presenteren en in relatie brengen met de theorieën over *transitional justice*. Annika zal eerst de activiteiten en initiatieven van *transitional justice* in Nebaj presenteren en verder ingaan op wat voor manier de activiteiten bijdragen aan *transitional justice* volgens de medewerkers van de vier besproken organisaties. Vervolgens zal Ilse, in hoofdstuk vijf, bespreken op welke manier de participanten vinden dat de activiteiten bijdragen aan *transitional justice* en zal zij ingaan op de percepties van straffeloosheid van zowel de medewerkers als de participanten. Zie voor een eerdere verdelingen van onze stukken en onderzoek bijlage B.

Tot slot zal er een discussie en conclusie volgen, waarbij onze bevindingen over de medewerkers en de participanten worden vergeleken en wordt er ingegaan op de beantwoording van de centrale vraag.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk komt de theoretische achtergrond van ons onderzoek aan bod en staan *transitional justice* en post-conflict situaties centraal. *Transitional justice* is een complex begrip dat zich lastig laat vertalen naar het Nederlands, daarom gebruiken wij de Engelse term. In post-conflict landen worden vaak *transitional justice* processen opgestart. *Transitional justice* kan in post-conflict landen bijdragen aan het achterhalen van de waarheid, het afleggen van verantwoording, het brengen van herstel en *reconciliation*. Deze doelen worden door middel van de mechanismen geprobeerd te bereiken, deze zijn: waarheidscommissies, strafrechtelijke vervolgingen, herstelprogramma's en institutionele hervormingen. Mechanismen van *transitional justice* kunnen straffeloosheid verminderen, doordat er gerechtigheid komt voor slachtoffers en daders. Dit schept hoop en vertrouwen in een nieuwe regering (Benomar 1995:33). In de volgende paragrafen wordt ingegaan op het belang van *transitional justice* in post-conflict landen en welke verschillende mechanismen van *transitional justice* er zijn.

Transitional justice, reconciliation en straffeloosheid

In deze paragraaf wordt allereerst ingegaan op de definitie en het belang van *transitional justice*. Om vervolgens de meest kenmerkende mechanismen van *transitional justice* weer te geven.

Het belang van *transitional justice*

Wanneer een burgeroorlog, genocide of dictatuur eindigt, zullen daders en slachtoffers het conflict een plek moeten geven en weer verder gaan met hun leven. Dit kan ontzettend moeilijk zijn wanneer burenen of zelfs familieleden gevochten hebben tegenover elkaar in een conflict. Slachtoffers van het oude regime eisen gerechtigheid tegen degenen die zij beschouwen als dader. Zij moeten omgaan met de pijn, het verdriet en de wreedheden die ze hebben moeten ondergaan en daarnaast moeten overlevenden omgaan met het gemis van familieleden, vrienden en burenen. Overlevenden claimen dat ze ten onrechte zijn beroofd van onder andere banen, educatieve mogelijkheden en eigendommen. Na een burgeroorlog of genocide ontstaat er vaak vraag naar *transitional justice* (Posner & Vermeule 2004:765). Ambtenaren van het nieuwe regime, maar ook de lokale bevolking zelf, moeten kijken hoe ze deze oproepen tot *transitional justice* kunnen beantwoorden (Posner & Vermeule 2004:766).

Transitional justice refereert aan de korte termijn en vaak tijdelijke gerechtelijke en

buitengerechtelijke mechanismen en processen die gerechtigheid proberen te verkrijgen in post-conflictlanden. De gerechtelijke en buitengerechtelijke processen van *transitional justice* zijn gecreëerd om mensenrechtenschendingen en geweld, begaan tijdens een conflict periode, aan te pakken, terwijl een land in overgang is van een samenleving van conflict naar een samenleving van democratie en vrede (Anderlini, Conaway & Kays z.j). *Transitional justice* is een snel groeiend en dynamisch veld. Waarbij het belangrijk is om op te merken dat er niet slechts één theorie van *transitional justice* is en dat de term *transitional justice* geen vaste betekenis heeft (Viaene 2010a:4). De manier waarop *transitional justice* wordt toegepast verschilt per land, doordat iedere post-conflict situatie anders is. Zo zeggen Posner & Vermeulen (2004:767) dat wanneer het oude regime onderdrukkend was, zoals Nazi-Duitsland of de apartheid van Zuid-Afrika, de behoeften voor gerechtigheid ook groter zijn. Gerechtigheid als onderdeel van *transitional justice* is daarnaast ook een betwist begrip, het heeft geen uniforme of universele betekenis. Gustafson (1998) onderstreept dat verschillende samenlevingen en hun leden verschillende opvattingen hebben over wat eerlijk en goed is. De betekenis die wordt toegeschreven aan gerechtigheid loopt sterk uiteen, omdat het concept onlosmakelijk verbonden is met de context (Clark 2008:66).

Er is een groeiende consensus over de doelen van *transitional justice*, namelijk verantwoording, waarheid, herstel en *reconciliation*. *Reconciliation* is het uiteindelijke doel van *transitional justice* (Kuijers 2007:12). *Reconciliation* is eveneens een complexe term, waar weinig overeenstemming over is. Dit komt omdat *reconciliation* een doel is – iets dat je wilt bereiken –, maar daarnaast ook een proces – een middel om dat doel te bereiken – (Bloomfield et al. 2003:12). Bij *reconciliation* vindt er een transformatie binnen de samenleving plaats, zodat toekomstige gewelddadige conflicten ondenkbaar lijken. *Reconciliation* geldt niet alleen voor directe slachtoffers en conflicterende partijen, maar is van toepassing op iedereen in de samenleving (Bloomfield et al. 2003:13). Volgens Lederach (1997) kan *reconciliation* alleen optreden bij de aanwezigheid van vier ingrediënten, namelijk waarheid, gerechtigheid, vrede en genade (of vergiffenis).

De doelen van *transitional justice* worden door middel van de mechanismen van *transitional justice* geprobeerd te bereiken. De mechanismen van *transitional justice* omvatten onder andere waarheidscommissies, (internationale) strafrechtelijke vervolgingen, bijdragen van internationaal recht, herstelbetalingsprogramma's en diverse soorten van institutionele hervormingen.

Er is een brede consensus over de noodzaak en het positieve effect van *transitional justice* mechanismen in postconflictsituaties. De nieuw verkozen leiders, ambtenaren, rechters,

jury's, politici en burgers bevorderen en voeren *transitional justice* mechanismen uit. Op deze manier wordt idealiter het gerechtelijke systeem versterkt door eerlijkheid en het afleggen van verantwoording, waardoor er geloof en vertrouwen ontstaat in de overheid, waardoor *reconciliation* gemakkelijker bereikt kan worden. Dit is belangrijk omdat onopgeloste gruwelheden en onrechtvaardigheden gemakkelijk een nieuwe bron voor gewelddadige conflicten kunnen vormen (Theissen 2004:2). Ook een klimaat van straffeloosheid kan het vertrouwen in het rechtssysteem ondermijnen, waardoor verdere wreedheden gestimuleerd kunnen worden (Theissen 2004:2). *Transitional justice* mechanismen en processen kunnen van groot belang zijn in een samenleving waar straffeloosheid heerst, omdat *transitional justice* het rechtssysteem en de nationale eer herstelt (Benomar 1995:33). Straffeloosheid duidt op het niet berechten en bestraffen van degenen die zich aan mensenrechtenschendingen schuldig hebben gemaakt. In een situatie van straffeloosheid worden de wettelijke en juridische systemen opgeschort, of in ieder geval significante delen daarvan. Daarbij verliezen concepten van onschuld en schuld hun betekenis: niemand is onschuldig of schuldig in termen van een wettelijke code (Zur 1994:12).

Als gevolg van straffeloosheid zijn grote groepen mensen vaak overgeleverd aan de willekeur en het morele misbruik van diegenen die de macht in handen hebben. Het handelen van de machthebbers wordt door geen enkele externe morele of juridische grens belemmerd. Vrijheidsberoving, diefstal of aantasting van de lichamelijke integriteit zijn hiervan de gevolgen (Pollefy 2005:225). Daarnaast kan wantrouwen en haat tussen voormalige tegenstanders de wederopbouw, de besluitvorming en economische ontwikkeling in een post-conflict land remmen (Theissen 2004:2). Doordat regeringen misdaden niet aanpakken, niet kunnen voorzien in de veiligheid van burgers en haar monopolie op het gebruik van geweld niet kunnen handhaven, kan dit eigenrichting oproepen (Monash 2009:143). Er bestaat dan het risico dat repressieve vigilante groepen zelf gerechtigheid zullen nastreven en verdere wreedheden gestimuleerd worden. Daarnaast verzwakt door straffeloosheid het morele bewustzijn van burgers onderling. Onder extreme omstandigheden dreigt elk spoor van ethisch leven verloren te gaan. Iedereen behartigt vanuit zijn positie slechts zijn eigen belangen (Pollefy 2005:235). *Transitional justice* processen kunnen bijdragen aan het herstel van de morele orde die afgebrokkeld is gedurende de jaren van conflict (Huyse 1995:339).

Mechanismen van *transitional justice*

Transitional justice mechanismen zijn essentieel voor stabiliteit en duurzame vrede (Mobekk 2005:261). Voor burgers die herstellen van massa-geweld, kan gerechtigheid gezien worden

als herstel van schade voor de misdaden, maar kan het ook een manier zijn om in het reine te komen met het verleden en het opbouwen van een nieuwe toekomst (Lambourne 2009:29). Waarheidscommissies, strafrechtelijke vervolgingen, herstelbetalingen en institutionele hervormingen zijn de meest kenmerkende mechanismen van *transitional justice*. *Transitional justice* kan zich uitten in twee vormen van gerechtigheid, namelijk in vergeldende gerechtigheid (*retributive justice*) en herstellende gerechtigheid (*restorative justice*). Bij *restorative justice* staat het slachtoffer centraal. Het doel is om zo veel mogelijk in de behoeften van het slachtoffer te voorzien door het repareren van de schade, dit kan zowel concreet als symbolisch (Roche 2006:2). Bij *retributive justice* staat de dader centraal. De dader wordt hier gestraft voor zijn daden en de focus ligt hierbij vaak op het recht (Zehr 1997:68).

Waarheidscommissies

Wanneer er sprake is van ernstige mensenrechtenschendingen, worden vaak waarheidscommissies in het leven geroepen. Mensenrechten zijn de fundamentele, universele rechten waar een persoon van nature recht op heeft en zijn voor iedereen gelijk. Mensenrechtenschendingen ontstaan als gevolg van het misbruiken, negeren of ontkennen van mensenrechten door de staat (Nickel 2010:2). Waarheidscommissies zijn organen die opgezet zijn om een verleden van mensenrechtenschendingen in een bepaald land te onderzoeken (Hayner 2001:4). Waarheidscommissies hebben vier belangrijke kenmerken. Ten eerst worden waarheidscommissies officieel door de overheid erkend of geïnstalleerd. Verder ligt de focus bij het verleden en wordt er onderzoek uitgevoerd naar misdrijven die tijdens een bepaalde periode hebben plaatsgevonden. Aan het einde van het onderzoek wordt er altijd een rapport opgemaakt (Hayner 2001:14). Doordat waarheidscommissies worden ingesteld door de staat, hebben de commissies toegang tot veel informatie, bescherming en zullen hun bevindingen serieus worden genomen. De steun van de overheid geeft een blijk van erkenning van het onrecht dat is gepleegd onder het oude regime. Daarnaast geeft de overheid hiermee aan dat zij niet in het verleden wil blijven hangen, maar wil werken aan haar wederopbouw (Gustafson 1998:15).

Waarheid omvat verschillende vormen, waarbij persoonlijke waarheid cruciaal is in delen van het herinneren dat waarheidscommissies proberen te bereiken. We proberen het verleden te herinneren door middel van het gebruik van het geheugen. Het geheugen is feilbaar en daarom bestaat er voor iedereen een persoonlijke waarheid. De persoonlijke waarheid is dus de waarheid van ervaring en individuele subjectiviteit (Avruch 2010:37).

Siebert (1997) beargumenteerd dat het ophalen van herinneringen helend kan zijn voor individuen. Mensen moeten praten over hun verleden, zodat hun herstel kan worden bevorderd. Vanuit een psychologisch oogpunt kan het vertellen van verhalen zorgen voor een emotionele ontlading, het loslaten of transformeren – als gevolg van mentaal herbeleven – van een lange, onderdrukte, pijnlijke ervaring (Avruch 2010:37). De erkenning - het gehoord worden – is tevens een belangrijk onderdeel van het herstelproces van slachtoffers (Minow 1998:61-62). Waarheidscommissies streven dus *restorative justice* na, door een eerste stap te maken in de verwerking van het verleden.

Het vinden van een collectieve waarheid is een ander doel van waarheidscommissies. Collectieve waarheid is de waarheid van het geheel van de samenleving en wordt meestal opgetekend in een waarheidsrapport. De collectieve waarheid ontstaat door dialoog met anderen over waarheid. Dit zou dan leiden tot wederzijdse aanvaardbare veranderingen in de versies van waarheid (Mac Ginty & Willams 2009).

Hamber & Wilson (2002:36) stellen echter dat waarheidscommissies ongelijksoortige, individuele herinneringen homogeniseren tot één officiële versie. Hierdoor kunnen toekomstige conflicten ontstaan, omdat voor veel individuen de waarheid die wordt opgetekend tegenstrijdig is met hun persoonlijke waarheid (Kuijers 2007:21). Daarnaast kan het komen tot een collectieve waarheid, worden gezien als een politiek proces. Er heerst een politieke wil rondom waarheidscommissies (Mobbek 2005:268). Verschillende partijen in een conflict proberen de collectieve waarheid te beïnvloeden of te manipuleren in hun voordeel. Verder stellen Hamber & Wilson (2002:37) dat de oprichting van waarheidscommissies noodzakelijke eerste stappen zijn richting individuele psychologische genezing, maar op zichzelf niet voldoende zijn. Daarvoor moeten ook andere mechanismen van *transitional justice* worden ingezet. *Restorative justice* kan door waarheidscommissies alleen dus niet worden bereikt. Minow (1998:65) sluit hierbij aan en stelt dat het therapeutische effect van getuigen voor een waarheidscommissies gering is, omdat waarheidscommissies vaak te weinig tijd en middelen hebben om het slachtoffer te ondersteunen nadat hij zijn verhaal heeft gedaan.

Verder is verantwoording een doel van waarheidscommissies. Het werk van waarheidscommissies maakt een einde aan het stilzwijgen en ontkenning van daders (Kuijers 2007:27). Waarheidscommissies proberen door het naar boven halen van de waarheid, daders verantwoording af te laten leggen voor hun daden.

Een ander doel van waarheidscommissies is *reconciliation* (Kuijers 2007:21). Een belangrijk element van *reconciliation* ligt in de gemeenschappelijke herinneringen over wat er

gebeurd is tijdens een conflict of oorlog. Door voormalige tegenstanders de mogelijkheid te geven elkaars verhaal en lijden aan te horen, kan een waarheidscommissie tolerantie en begrip bevorderen, waardoor uiteindelijk beide partijen zich misschien kunnen inleven in elkaars situatie en elkaar daardoor misschien zelfs kunnen vergeven (Kuijers 2007:22). Op deze manier kunnen ze verder leven met een betere en meer functionele relatie (Mac Ginty & Williams 2009:108).

Ondanks dat het voor *reconciliation* noodzakelijk is om de waarheid rondom de gebeurtenissen te weten, wijst Crocker (2004:9) op het gevaar van (te veel) waarheid. Vooral met het oog op *reconciliation* kan het onthullen van gruwelijke details een averechts effect hebben en zelfs leiden tot hernieuwde conflicten. Thoms, Ron en Paris (2010) sluiten zich hierbij aan en zeggen dat het opgraven van het verleden en het identificeren van daders tot nieuwe conflicten kan leiden, doordat de maatschappelijke verdeeldheid wordt aangescherpt of een terugslag wordt geprovoceerd.

Strafrechtelijke vervolgingen

Het strafrecht op nationaal niveau speelt een belangrijke rol bij processen van *transitional justice* (Bell 2007:7). De legitimiteit van het gerechtssysteem draagt bij aan duurzame vrede. Ter wille van de doelen van *transitional justice*, is het van belang dat de verschillende partijen die betrokken zijn bij het conflict – zoals onder andere het leger, de politie, paramilitaire en andere niet-statelijke gewapende groepen, politici en burgers – zien dat partijdigheid wordt vermeden en er op een eerlijke manier proces wordt gevoerd (Kent 1995:9). Wanneer de strafrechtspleging – dat bestaat uit het geheel van rechtshandeling door de rechterlijke macht – afwezig is, wordt de verantwoordelijke niet gestraft voor zijn daden en ontstaat er straffeloosheid.

Het belangrijkste doel van strafrechtelijke vervolging is het afleggen van verantwoording voor daden begaan tijdens het conflict (Kuijers 2007:24). Tijdens de Geneefse Conventie zijn vaste regels opgesteld voor het omgaan met staatsverantwoordelijkheden ten tijde van een gewapend conflict. Wanneer grove mensenrechtenschendingen zijn begaan of ondersteund door de staat, kan de staat verantwoordelijk worden gesteld voor haar misstanden door het Internationaal Strafhof en is verantwoordelijk voor de door hen of hun ambtenaren veroorzaakte schade. Deze verantwoordelijkheid blijft als er een nieuwe regering aan de macht komt (Theissen 2004:9). Een dader verantwoordelijk stellen voor zijn daden kan van belang zijn voor het doorverwijzen van schuld naar daders en om aan te geven dat niemand boven de wet staat (Orentlicher 1995:378). Ten slotte zijn strafrechtelijke vervolgingen van

belang, want wanneer onrechtvaardigheden niet worden aangepakt, kan dit gemakkelijk een bron worden voor nieuwe gewelddadige conflicten (Theissen 2004:2). Bij strafrechtelijke vervolgingen staat het straffen van de dader centraal, waardoor er dus met name wordt gestreefd naar *retributive justice*.

Daarnaast beoogt strafrechtelijke vervolging herstel, waardoor ook *restorative justice* wordt nagestreefd. Orentlicher (1995:378) claimt dat rechtszaken bijdragen aan rehabilitatie van slachtoffers en zelfs aan herstel van de samenleving als geheel. Door de misstanden uit het verleden niet te negeren maar te veroordelen, maakt de nieuwe regering een begin met het herstel van de eigenwaarde van de slachtoffers. Bovendien ontnemt het slachtoffers van het eventuele stigma van schuld dat het oude regime plaatste (Orentlicher 1995:378).

Strafrechtelijke vervolgingen kunnen verder zorgen voor *reconciliation*. Rechtszaken kunnen een signaal zijn van een versterkt en onafhankelijk, juridisch systeem en een eerlijke rechtsorde. Hierbij kunnen rechtszaken dus vooral een bijdrage leveren aan *reconciliation* op nationaal niveau (Kuijers 2007:27). Echter is het de vraag of strafrechtelijke vervolgingen bijdragen aan *restorative justice* en verzoening op individueel niveau. Minow (1998) stelt dat slachtoffers van mensenrechtenschendingen vooral behoefte hebben aan erkenning van het leed dat hen is aangedaan. Een vonnis in een rechtszaak en het voeren van de rechtszaak op zich zijn een stap in die richting, maar er is weinig aandacht voor de genoegdoening van het slachtoffer (Minow 1998:58). Hierdoor kan *restorative justice*, waarbij het herstel van het slachtoffer centraal staat, en verzoening op individueel niveau moeilijk bereikt worden.

Een ander doel van strafrechtelijke vervolgingen is het achterhalen van waarheid. Door voldoende bewijsstukken te verzamelen, kan men achter de waarheid komen en kan er uiteindelijk gestraft worden. Echter voorkomen regels rondom bewijsvoering soms toelating van bepaalde feiten. Hierdoor hebben rechtszaken een beperkte verklarende waarde en kunnen daardoor niet altijd op een goede manier bijdragen aan waarheid (Kuijers 2007:24).

Herstel- en reparatieprogramma's

Herstel- en reparatieprogramma's zijn er op gericht om onrecht dat een specifiek slachtoffer is aangedaan te corrigeren of ongedaan te maken (Umprimny 2009:7). Herstelprogramma's streven hierbij dus vooral naar *restorative justice*, omdat herstel van het slachtoffer centraal staat. Dit wordt gedaan door middel van het treffen van materiële en/of immateriële maatregelen. Door een economische compensatie kunnen mensen het gevoel krijgen dat ze serieus worden genomen en dat er respect en welwillendheid wordt getoond. Voor de overheid is een economische compensatie een manier om haar excuses aan te bieden aan

degene die familie verloren zijn (Salgado-Ruiz, Nobles-Montoya & Ruiz-Arias 2011:129). Een andere manier van herstel kan het afgeven van identiteitspapieren aan slachtoffers zijn of het afgeven van een ‘certificaat van afwezigheid door verdwijning’ aan familie. Dit maakt het voor de slachtoffers mogelijk om administratieve en juridische problemen op te lossen (Vandeginste 2006:95). De verantwoordelijkheid van de staat voor het compenseren van slachtoffers is een vorm van verantwoording (Salgado-Ruiz et al. 2011:133). Zij geven als het ware aan dat ze fout zijn en deze fout willen compenseren.

Een belangrijk doel van deze programma’s is vanzelfsprekend herstel. Herstel kan een belangrijke rol spelen in het openen van ruimte voor rouw en het aanpakken van trauma (Wilson & Hamber 2002:38). Volgens Theissen (2004:8) kan herstel bijdragen aan de re-integratie van slachtoffers en kan het de kans verminderen op een hernieuwde gewapende confrontatie, door officiële erkenning van schade die slachtoffers te verduren hebben gehad. Daarentegen kunnen herstelprogramma’s ook als problematisch worden ervaren door sommige slachtoffers, omdat het voor slachtoffers ongemakkelijk kan zijn om ‘bloedgeld’ – zoals slachtoffers het vaak zien – te accepteren (Wilson & Hamber 2002:38).

Herstelprogramma’s zijn geïnstalleerd om *reconciliation* te bevorderen (Thoms et al. 2010). Het idee is dat wanneer de economische situatie van het slachtoffer verbeterd of hersteld wordt tot de situatie zoals die was voor het gewapende conflict, er dan *reconciliation* bereikt wordt (Skaar et al. 2005). Critici stellen echter dat reparatieprogramma’s juist nieuwe conflicten kunnen aanwakkeren, omdat deze programma’s zich slechts richten op een beperkt aantal categorieën van slachtoffers (Skaar et al. 2005). Het is niet altijd eenduidig te beantwoorden wie slachtoffer is, omdat geweld meer grijze zones creëert, dan de eenduidige slachtoffer-dader dichotomie (Viaene 2011:1161). De definiëring van wie tot de categorie slachtoffers behoort, leidt hierdoor eerder tot verscheidenheid dan tot *reconciliation* (Skaar et al. 2005:39).

Institutionele hervormingen

Tijdens het vredesproces staan vragen over het herstel van de rechtsstaat, institutionele hervormingen en hervormingen in de veiligheidssector hoog op de nationale en internationale agenda (Leebaw 2008:95). Na een conflict wordt in de meeste gevallen de rol van onder andere politici, militairen, rechters en politiefunctionarissen in de conflict situatie bepaald. Wanneer zij verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor de conflictsituatie, is het belangrijk om het staatsapparaat door te lichten en ambtenaren ter verantwoording te roepen. Dit kan bijdragen aan het herstel van het vertrouwen van de lokale bevolking in de

staatsorganen, doordat er een nieuw politiek stelsel wordt opgezet (Hovil & Quinn 2005:17). Door daders te wijzen op hun daden en hun te ontheffen uit hun ambt, worden de staatsambtenaren verantwoordelijk gehouden voor hun daden.

Hervormingen van het staatsbestel zijn met name hervormingen in de *security* sector. Dit betekent dat de hervormingen plaatsvinden in onder andere het rechtssysteem, het leger en de politie. Hervormingen binnen de *security* sector zijn van belang voor een post-conflict situatie, zodat er meer overeenstemming komt met democratische normen en het risico op conflict wordt verminderd. Het doel van hervormingen is dat er uiteindelijk een veilige omgeving ontstaat die bevorderlijk is voor ontwikkeling (Wulff 2004:3).

Het is belangrijk om het gehele oude regime dat verantwoordelijk kan worden gehouden voor de conflictsituatie ter verantwoording te roepen en te vervangen. In Argentinië bijvoorbeeld werd alleen de militaire top vervangen, terwijl de strijdkrachten verder in tact bleven. Deze strijdkrachten volgden nauwlettend de stappen van de president en elke stap in de richting van vervolging stuitte op veel verzet onder de militairen. Dit zorgde voor een ernstige bedreiging voor de stabiliteit en democratie (Kuijers 2007:3).

Kritische noot bij *transitional justice*

De hiervoor beschreven vormen van *transitional justice* kunnen worden gezien als een *framework* van *transitional justice* mechanismen. Uit analyses van *transitional justice* processen blijkt dat aanvankelijk nationale regeringen en internationale politieke instellingen *transitional justice* mechanismen instellen (Backer 2003:279). Deze mechanismen worden meestal toegepast vanuit een ‘*one-size-fits-all*’ benadering, waardoor er over het algemeen weinig rekening wordt gehouden met lokale discussies over *transitional justice* (Lundy & McGovern 2008: 265). Dit heeft er toe geleid dat de lokale bevolking ook zelf allerlei initiatieven is gaan ontplooiën om op te komen voor de eigen belangen. Hierdoor ontstaan er lokale initiatieven die buiten dit *framework* van *transitional justice* mechanismen om werken. Op deze manier proberen zij hun eigen belangen na te streven en initiatieven van de mechanismen in dit *framework* te beïnvloeden. Om invloed uit te oefenen op de processen van *transitional justice* sluiten burgers zich aan bij organisaties uit het maatschappelijk middenveld. Op deze wijze kan men invloed uitoefenen op de door de overheid geïnitieerde institutionele hervormingen.

Het maatschappelijk middenveld is het geheel van particuliere organisaties in een samenleving die verschillende groepen, meningen en belangen vertegenwoordigen. Dit

maatschappelijk middenveld omvat inheemse organisaties, belangengroepen en coalities, beroepsverenigingen en andere organisaties. Deze organisaties, die geen onderdeel uitmaken van de overheid en de belangen van de bevolking nastreven, worden ook wel non-governmentele organisaties (NGO's) of *grassroots* organisaties genoemd. Dit zijn particuliere organisaties, die gericht zijn op sociale- en ontwikkelingsdoelen. Wanneer de lokale bevolking verantwoordelijkheid neemt voor het beleid van een organisatie en deze zonder overheidsinvloed kan opereren, refereert dit aan *local ownership* (Jay 2003).

Local ownership wordt steeds meer gezien als een essentieel onderdeel van *transitional justice*. Het beleid dat van buitenaf wordt opgelegd wordt vaak met tegenzin door de bevolking aanvaard. De rol van niet-statelijke actoren en vormen van *local ownership* worden daarmee steeds belangrijker in de processen van *transitional justice* (Backer 2003:279). De vermenging tussen door de overheid geïnitieerde mechanismen en de lokale inspraken zorgt ervoor dat het gevoerde beleid beter aansluit bij de wensen van de burgers. De betrokkenheid, invloed en initiatieven van burgers – en daarmee *local ownership* – worden om deze reden steeds meer als een voorwaarde gezien voor een goede ontwikkeling van de samenleving, in fases van *transitional justice* (Donais 2008:3). Middels het oprichten van *grassroots* organisaties kan er een netwerk van geïnformeerde en politiek actieve burgers ontstaan, die inspraak krijgen in de door de overheid of internationaal geïmplementeerde initiatieven. Dit kan ervoor zorgen dat de *transitional justice* processen op lokaal niveau meer relevant worden (Androff 2012:300).

Voor een langdurig resultaat van *transitional justice* processen, is het belangrijk om te kijken naar hoe initiatieven het beste aansluiten en rekening kunnen houden met lokale processen (Mobekk 2005:283). Daarbij is het belangrijk dat de overheid kennis neemt van de ideeën van de bevolking over belangrijke concepten met betrekking tot gerechtigheid. *Transitional justice* programma's zouden dan beter aansluiten bij de wensen van de lokale bevolking en zouden daarmee effectiever kunnen zijn (Lundy & McGovern 2008:291).

3. *Transitional justice* in post-conflict Guatemala

In dit hoofdstuk staan de post-conflict situatie en de *transitional justice* initiatieven in Guatemala centraal. Guatemala was in de ban van een 36 jaar durende burgeroorlog, waarbij tweehonderdduizend slachtoffers zijn gevallen. Zoals we hebben gezien spelen na een burgeroorlog *transitional justice* processen een belangrijke rol bij de wederopbouw en processen van *reconciliation*. In dit hoofdstuk zal besproken worden hoe mechanismen van *transitional justice* in Guatemala van belang zijn. Allereerst worden deze mechanismen uitgewerkt waarna het belang van *transitional justice* voor de post-conflict situatie in Guatemala wordt weergegeven. De nadruk in dit hoofdstuk is met name gericht op de rechtsspraak, omdat hier de aansluiting ligt bij straffeloosheid en ons onderzoek.

De burgeroorlog en haar gevolgen

De burgeroorlog in Guatemala is één van de langst durende en bloedigste oorlogen binnen de Midden Amerikaanse regio. De 36 jaar durende Guatemalteekse burgeroorlog, beginnend in 1960 en eindigend in 1996, was een politiek en militair conflict. Het conflict speelde zich af tussen de links georiënteerde guerrilla, die rechtvaardigheid nastreefden en de staat, die probeerde om de status quo te behouden (Preti 2002:105). De guerrillabeweging voerde gewapend verzet uit tegen het leger. Om de guerrillabeweging in bedwang te houden en hen te verzwakken of uit te schakelen, nam het leger haar toevlucht tot grove mensenrechtenschendingen, zoals foltering, onrechtmatige executies en verdwijningen (Hey 1995:39). Het dieptepunt lag in de begin jaren tachtig, waarbij opeenvolgende militaire regimes van de generaals Lucas García en Ríos Montt verschillende pogingen tot volkenmoord uitvoerden (Crandal 2004:3). Deze volkenmoord was gericht tegen de inheemse bevolking. De overheid zag de Ixil bevolking als dissident, omdat zij werden beschuldigd van betrokkenheid bij de guerrillabewegingen. Waardoor de inheemse bevolking doelgericht te maken kregen met marteling, buitengerechtelijke moorden en bloedbaden, met name in de periode van Ríos Montt (García 2004:7-8). Tot aan 1996, toen het vredesproces van start ging, was er sprake van wederzijds geweld met wisselende intensiteit (Preti 2002: 105).

Op 29 december 1996 werd het vredesverdrag *Acuerdo de paz firme y duradero* ('het akkoord van vaste en duurzame vrede') ondertekend, dit betekende het einde van de 36 jaar durende Guatemalteekse burgeroorlog. Het akkoord moest zorgen voor een einde aan het geweld, versterking van toezicht op de mensenrechten en democratisering. Verder moest het

akkoord ervoor zorgen dat de vluchtelingen terug konden keren naar Guatemala (Tomuschat 2001:223).

De impact van het conflict in Guatemala was erg groot. Volgens de *Comisión de Esclarecimiento Histórico* (Commissie voor Historische Opheldering, CEH) was het leger verantwoordelijk voor 93 procent van al het geweld. De wreedste mensenrechtenschendingen werden gepleegd in de Ixil-driehoek, vooral in de dorpen van Nebaj (Sporin 2009:20). In Nebaj, Chajul en Cotzal werden 1597 mensen gedwongen om hun huizen te verlaten, 1557 mensen verdwenen met geweld en er vonden ongeveer driehonderd willekeurige executies plaats (CEH 1999:83).

Mechanismen van *transitional justice* in Guatemala

In deze paragraaf zal worden ingegaan op de vier doelen van *transitional justice*. Er wordt een beschrijving gegeven van de manier waarop een poging is gedaan om deze doelen van *transitional justice* te bereiken.

Waarheidscommissies

Na de ondertekening van de vredesakkoorden zijn er in Guatemala verschillende waarheidscommissies opgesteld, waaronder de in het vredesakkoord geïnitieerde Commissie voor Historische Opheldering (CEH) en de door de katholieke kerk opgerichte commissie Herstel van het Historisch Geheugen (*Recuperacion de la Memoria Historia*, REMHI). De CEH (1999:24) oordeelde niet alleen dat de staat grotendeels verantwoordelijk was voor de meer dan tweehonderdduizend politieke moorden, maar dat de staat daarnaast genocide had gepleegd tussen 1981 en 1983. De bewijzen hiervoor werden verzameld door middel van testimonia. In Guatemala gelden – in tegenstelling tot andere landen – getuigenissen vaak als volwaardig bewijsmiddel. Daarnaast werden bewijsmiddelen verkregen door onder andere opgravingen, gevonden kogelhulzen, kledingstukken, kaarten met identiteitsgegevens van daders en stoffelijke overschotten (Mercelis 2009:33). De commissie kon uit de beschikbare gegevens opmaken dat er 42.275 slachtoffers waren gevallen, waarvan 83 procent inheemse bevolking en 17 procent Ladino⁶ was (CEH 1999:17).

Een groot nadeel van de waarheidscommissies in Guatemala was dat zij niet bevoegd waren om daders bij naam te noemen in het rapport, waardoor niet de hele waarheid boven

⁶ Er is geen eenduidige definitie van het begrip Ladino. Ladino is een verzamelnaam voor een etnische groep in Guatemala. Deze groep stamt af van de Spanjaarden en is een mix van Europeanen en de inheemse bevolking van Guatemala. Kenmerkend is dat deze etnische groep vaak deel uitmaakt van de welgestelde klasse (Early 1975:261).

water kon komen. Hierdoor was het praktisch onmogelijk om tot strafvervolgning over te gaan op basis van het rapport van de CEH (Sporin 2009:15).

Strafrechtelijke vervolgingen

Door het conflict was het vertrouwen in de Guatemalteekse overheid onder de burgers volledig weggevaagd. De meeste Guatemalteken zagen de wet als iets dat in het voordeel werkte van invloedrijke personen, in plaats van een systeem waar gewone burgers zich effectief op konden beroepen om hun fundamentele rechten te beschermen (Sieder 2010:141). Het rechtssysteem werd daarnaast geplaagd door corruptie en een gebrek aan onafhankelijkheid van andere takken van de staat. Het rechtssysteem had beschikking tot onvoldoende middelen en was moeilijk toegankelijk, met name voor inheemse volkeren, vrouwen, kinderen en armen. Rechtbanken werden bemand door slecht opgeleid, middelmatig en ongemotiveerd personeel, met als gevolg dat het rechtssysteem slecht functioneerde (Sieder 2010:141).

Ondanks alle inspanningen van slachtoffers om daders te laten vervolgen, werd slechts een zeer klein percentage veroordeeld.⁷ Een belangrijk voorbeeld hiervan in Guatemala is de veroordeling van Jose Efraín Ríos Montt, een voormalig militair generaal en de facto president van 1982 tot 1983. Zoals in de inleiding beschreven werd hij op 10 mei 2013 veroordeeld tot tachtig jaar gevangenisstraf voor het aansturen van een massamoord, verdwijningen, seksuele schendingen en martelingen (Stuesse 2013:658). Met deze monumentale beslissing van de rechtbank werd Guatemala het eerste land ter wereld dat zijn eigen voormalige staatshoofd veroordeelde voor genocide en misdaden tegen de menselijkheid (Stuesse 2013:658). Deze veroordeling werd gezien als een belangrijke stap in het tegengaan van de heersende straffeloosheid. Ríos Montt werd echter een week later weer vrijgesproken, waardoor het gewenste keerpunt in de geschiedenis van straffeloosheid in Guatemala niet werd gerealiseerd.

Na de burgeroorlog werden weinig daders veroordeeld, waardoor het klimaat van straffeloosheid alleen maar groeide. De reactie van de samenleving op het uitblijven van straffen was eigenrichting. Burgers, maar vooral repressieve vigilante groepen gingen zelf gerechtigheid nastreven, waardoor verdere wandaden werden gestimuleerd. Een voorbeeld van eigenrichting is lynching, dat met grote regelmaat voor kwam in de landelijke gebieden van Guatemala (García 2004:17). García (2004:12) definieert lynchen als een wetteloze daad,

⁷ Van: <http://ictj.org/our-work/regions-and-countries/guatemala>. Geraadpleegd op 20 december 2013

waarbij een gemeenschap in het openbaar één of meerdere slachtoffers beschuldigd van het plegen van een misdaad en wordt gestraft. Deze straf leidt meestal tot de dood. Doordat lynchen vaak ongestraft blijft, wordt het klimaat van straffeloosheid in Guatemala in stand gehouden (García 2004:44).

Een andere reactie op straffeloosheid is het toepassen van inheems recht om de gemeenschap te reguleren en conflicten op te lossen. Binnen de context van straffeloosheid doen inheemse gemeentelijke overheden en de bevolking in Guatemala een poging om meer autonomie en respect voor hun eigen vormen van autoriteit af te dwingen en hun eigen recht te laten gelden (Sieder 2011:17). Inheems recht is voornamelijk een vorm van *restorative justice* en wordt vaak ook gebruikt voor lokale processen van *transitional justice*. Dit wordt door velen in Guatemala gezien als een eerlijker en minder gewelddadige manier van het reguleren van de gemeenschap en het oplossen van conflicten en problemen (Sieder 2011:17).

Herstel- en reparatieprogramma's

De twee waarheidscommissies (REMHI en CEH) verzochten de staat om een Nationaal Reparatie Programma (PNR) op te richten. De CEH vond dat het de verantwoordelijkheid van de Guatemalteekse staat was om een programma op te stellen voor economisch en emotioneel herstel van slachtoffers en hun familieleden (CEH 1999:50). De doelen van dit herstelprogramma was erkenning geven aan slachtoffers, garanderen dat schendingen van mensenrechten en geweld door middel van gewapende confrontatie niet herhaald zouden worden en dat de nationale en internationale standaarden van de mensenrechten zouden worden gewaarborgd (CEH 1999:50). Deze herstelbetalingen en programma's werden echter op de lange baan geschoven (Schouten 2012:17).

In 2002 braken er rellen uit waarbij voormalige burgerpatrouilles, die ten tijde van de oorlog onderdeel uitmaakten van de PAC (Partrullas de Autodefensa Civil)⁸, een deel van de regio Peten overnam. De voormalige burgerpatrouilles eisten een compensatie voor de dienst die zij hadden geleverd voor de staat ten tijde van het conflict (Amnistía Internacional 2002:3). Binnen zeven maanden was er door de overheid een lijst opgesteld van ontvangers van voormalige burgerpatrouilles die recht hadden op een vergoeding. Dit lag echter erg gevoelig bij weduwen, mensenrechten- en slachtofferorganisaties, zij vroegen namelijk al tien

⁸ De PAC's werden georganiseerd op dorpsniveau en waren aanwezig op het hele platteland van Guatemala. De PAC's bestonden uit burgerpatrouilles. Alle mannen werden door het leger gedwongen deel uit te maken van de PAC's en moesten zonder loon of vergoeding verplicht de staat dienen (Van de Buys 2010:7). Deze burgerpatrouilles waren verplicht om hun eigen buurt te patrouilleren en soms deel te nemen aan ontvoeringen en moorden.

jaar lang om een reparatievergoeding (Amnistía Internacional 2002:5). In 2003 werd het Nationale Programma voor Reparaties opgesteld als respons op deze bezwaren. Hier zullen wij verder op ingaan in de empirische hoofdstukken.

Institutionele hervormingen

Het tekenen van de vredesakkoorden was bedoeld om een basis te leggen voor een democratische rechtsstaat en het transformeren van de autoritaire, discriminerende traditie. Om dit te bereiken werden verschillende institutionele hervormingen doorgevoerd. De hervormingen waren met name gericht op de bescherming van de rechten van de inheemse bevolking (Brett 2011:205). Doordat de Guatemalteekse staat grotendeels verantwoordelijk was voor de mensenrechtenschendingen, was het in Guatemala van groot belang om de instellingen die verantwoordelijk waren voor deze misdaden buiten werking te stellen of te herstructureren (Kauffman 2005:10). Dit betekende dat het leger werd hervormd, met als doel dat zij internationale veiligheid gingen waarborgen en Guatemalteekse landsgrenzen gingen verdedigen (Kauffman 2005:10). Dit betekende ook dat het leger onder civiele controle kwam, waarbij een civiel (burger) gezag kreeg over het leger. Tevens werd er een civiele politie opgericht, deze werd opgericht vanuit de burgers in plaats van de overheid (Kauffman 2005:11).

Om de cultuur van straffeloosheid tegen te gaan, werd er in de vredesakkoorden gepleit voor democratische modernisering van het justitiële systeem en in het bijzonder van het strafrechtelijk systeem (Kauffman 2005:11). Er werden hiervoor verschillende doelen gesteld. Allereerst moesten vreedzame oplossingen van conflicten via de rechter worden aangemoedigd. Verder moest de controleerbaarheid van staatsambtenaren en instellingen veilig worden gesteld en moesten de mensenrechten in de rechtsgang worden verzekerd. Tot slot moest de bevolking beter en eenvoudiger toegang krijgen tot de rechter. (Kauffman 2005:11).

Deze veranderingen zorgden voor een fundamentele herziening van de juridische cultuur. De rechter moest weer symbool staan voor het ter verantwoording roepen van daders en voor de bescherming van de samenleving (Sieder 2010:141). Om de rechtspraak toegankelijker te maken en het nationale recht aan te moedigen, werden alle gemeenten van Guatemala voorzien van vredeskantoren en werden er 102 nieuwe rechtbanken geïnstalleerd. De kwaliteit van het recht werd echter niet beter en de rechterlijke instanties bleven zwak. Hierdoor wordt de Guatemalteekse rechterlijke cultuur nog steeds als inefficiënt en bureaucratisch beschouwd (Sieder 2010:144). Als reactie van de bevolking op het niet functioneren van de rechterlijke

cultuur worden er steeds meer vormen van eigen (inheems) recht ingevoerd om conflicten op te lossen (Sieder 2010:144).

4. Hoe activiteiten van slachtofferorganisaties volgens medewerkers bijdragen aan *transitional justice*

Na het vredesakkoord in 1996 zijn er in korte tijd veel slachtofferorganisaties opgezet in en rondom Nebaj, die zich bezighouden met activiteiten van *transitional justice*. Nu, achttien jaar later, zijn er nog steeds veel organisaties die zich bezighouden met processen van *transitional justice*. Vier belangrijke organisaties die zich hiermee bezighouden in Nebaj zijn: *Movimiento de Victimas (Beweging voor Slachtoffers)*, *Movimiento de Desarraigada (Beweging voor de Ontwortelden)*, *Liga Guatemalteca de Higiene Mental (Guatemalteekse Competitie voor Mentale Gezondheid)* en het *Programa Nacional de Resarcimiento (PNR-Nationaal Reparatie Programma)*. Activiteiten die deze organisaties ondernemen zijn onder andere: herstelbetalingen, opgravingen en herbegravenissen, zoeken naar verdwenen kinderen en psychische hulp. Hieronder zal ik ingaan op deze verschillende activiteiten en introduceer ik de organisaties die deze activiteiten initiëren. Verder zal ik ingaan op het belang van de activiteiten en of de activiteiten bijdragen aan de vier doelen van *transitional justice*, namelijk waarheid, herstel, verantwoording en *reconciliation*.

Herstelbetalingsprogramma's

Er waait een koel briesje onder het afdak van het kleine schooltje. Onder dit afdak staat een klein schooltafeltje met vier kleine schoolstoeltjes eromheen. Op de tafel liggen diverse documenten in gele mappen netjes op elkaar gestapeld. Net als de dag ervoor worden onder dit afdak van het schooltje in de *aldea* Xecotz aanvragen opgenomen voor *resarcimiento* door drie medewerkers van de PNR. Op één van de stoeltjes tegenover Eliza, een medewerker van de PNR, zit een oudere vrouw in kleurrijke traditionele kleding, met in haar lange zwarte haren een groen gekleurd lint. De vrouw kijkt droevig voor zich uit en schommelt zenuwachtig met haar benen heen en weer. Op fluisterton vertelt de vrouw in het Ixil haar verhaal. Eliza luistert geïnteresseerd, geeft af en toe een knikje en noteert haar gegevens.⁹

De organisatie die zich bezighoudt met herstelbetalingen aan slachtoffers van de oorlog is de *Programa Nacional de Resarcimiento (PNR)*. Deze overheidsorganisatie is opgezet in mei 2003, met als doel de waardigheid van de slachtoffers van het conflict te herstellen en het

⁹ Participerende observatie in de *aldea* Xecotz met de PNR op 19-03-2014

vredeproces en *reconciliation* van de Guatemalteekse samenleving te versterken (PNR 2010). Om dit te bereiken, voorziet deze organisatie in vijf verschillende vormen van herstel: herstel van materialen (bijv. huizen en land), monetaire reparaties (geld), psychosociale reparatie en wederopbouw, cultureel herstel (zoals culturele rechten, inheemse rechten, muziek, taal en onderwijs) en waardigheid van de slachtoffers (door opgravingen en herbegravenissen). Materiële en monetaire vergoedingen zijn het meest voorkomend en gevraagd. Bij het PNR kantoor in Nebaj werken acht medewerkers die het gebied bestaande uit Nebaj, Chajul, Cotzal, Cunen, Uspantan en Chicaman proberen te bereiken.¹⁰

Een slachtoffer is volgens de PNR iemand die geleden heeft aan één of meer van de volgende misdaden tegen de mensenrechten, gepleegd door zowel de overheid als de guerrilla: gedwongen verdwijningen, buitengerechtelijke executies, lichamelijke of psychische marteling, gedwongen verplaatsingen, gedwongen rekrutering van minderjarigen, seksueel geweld, geweld tegen kinderen en moordpartijen. Alles wat buiten deze misdaden valt, telt niet mee. De hoeveelheid *resarcimiento* die iemand kan ontvangen hangt af van de zaak en wat voor soort geweld er is gepleegd. Het algemene bedrag voor familieleden van een overleden slachtoffer is Q24.000 (€2263)¹¹, met een maximum bedrag van Q44.000 (€4149), als er meerdere overleden familieleden zijn. Slachtoffers van seksueel geweld en marteling wordt een bedrag geboden van Q10.000 (€943) tot Q20.000 (€1886). De *resarcimiento* moet daarna nog wel verdeeld worden over meerdere kinderen of broers en zussen, afhankelijk van wie de aanvraag heeft gedaan.

Nadat slachtoffers het noodzakelijke papierwerk dat vereist is bij een aanvraag voor *resarcimiento*, in orde hebben, wordt er door medewerkers van de PNR een testimonia afgenomen. Het noodzakelijke papierwerk levert echter in de meeste gevallen problemen op. Veel mensen hebben deze papieren niet, omdat deze vernietigd zijn tijdens de oorlog of omdat ze ten tijde van het conflict in de bergen woonden en daardoor hun gegevens niet konden registreren. Het aanvragen van nieuwe papieren bij RENAP¹² is voor veel mensen erg kostbaar.¹³ Zonder deze papieren kunnen mensen geen verzoek in dienen voor *resarcimiento* en dus niet vergoed worden. Volgens Maria zijn veel mensen geen slachtoffer en proberen zij wel *resarcimiento* aan te vragen. Slachtoffers moeten daarom met bewijzen komen dat zij echt slachtoffer zijn, dit kunnen bijvoorbeeld documenten van terrein of huizen zijn van voor

¹⁰ Informeel gesprek met Julio. Coördinator van de PNR. Op 12-03-2014

¹¹ http://www.wisselkoers.nl/guatemalese_quetzal Geraadpleegd op 03-06-2014

¹² Registro Nacional de las Personas

¹³ Een DPI (Documento Personal de Identificación kost Q85 (€8))

de oorlog.¹⁴ De slachtoffers met de best gedocumenteerde verzoeken en het meest betrouwbare verhaal komen als eerste in aanmerking voor een vergoeding.

Herstelbetalingsprogramma's kunnen volgens medewerkers belangrijk zijn voor slachtoffers, omdat mensen dan een vergoeding krijgen en erkenning van hun lijden en slachtofferschap. Door een vergoeding kunnen slachtoffers weer een huis bouwen of grond of andere zaken kopen, die vernietigd zijn ten tijde van de oorlog. Eliza geeft aan dat een vergoeding daarom van grote waarde kan zijn, maar dat het er wel aan ligt wat er mee wordt gedaan: *'Ik heb gehoord dat mensen een stuk grond kochten van hun economische vergoeding. Anderen kopen echter een televisie of andere luxe goederen. Dan is het gewoon weggegooid geld, omdat je er in de toekomst niets meer aan hebt.'*¹⁵ In de meeste gevallen zorgen herstelbetaling programma's volgens medewerkers wel voor herstel en kan het een belangrijke bijdrage zijn voor mensen om weer te kunnen beginnen met het op bouwen van iets.

Medewerkers vinden ook dat herstelbetalingsprogramma's leiden tot het achterhalen van de waarheid. Het achterhalen van de waarheid vindt volgens hen vooral plaats door het afnemen van testimonia door werknemers, omdat daarin de persoonlijke waarheid van mensen wordt opgetekend. Mede op basis van deze testimonia wordt bepaald of iemand *resarcimiento* ontvangt. Wanneer het verzoek tot *resarcimiento* wordt goedgekeurd, wordt daarmee eigenlijk gezegd dat het slachtoffer de waarheid spreekt en dat wat hem aan is gedaan, daadwerkelijk is gebeurd. Zij worden dus erkent door de overheid. Slachtoffers krijgen zodoende erkenning van wat Avruch (2010:37) persoonlijke waarheid noemt. De erkenning die zij van de overheid krijgen door het geven van *resarcimiento*, draagt daarom bij aan het vinden van de waarheid. De waarheden, in de vorm van testimonia, kunnen volgens Miguel vervolgens als bewijs dienen bij strafrechtelijke vervolgingen.¹⁶ In de praktijk gebeurt dit echter niet.

Volgens Helena en Julio, de coördinator van de PNR, legt de staat ook verantwoording af door herstelbetalingen uit te betalen. Door het uitkeren van herstelbetalingen geeft de overheid volgens hen aan dat zij schuld hebben aan het conflict en hiervoor verantwoording willen nemen. Niet iedereen is het hiermee eens, voornamelijk een groot aantal medewerkers van niet-overheidsorganisaties. Zij noemen herstelbetalingen slechts een afkoping van mensenlevens. Volgens Hector kunnen herstelbetalingen belangrijk zijn voor slachtoffers,

¹⁴ Semigestructureerd interview met Maria. Medewerkster van de PNR. Op 02-04-2014.

¹⁵ Semigestructureerd interview met Eliza. Medewerkster van de PNR. Op 03-04-2014.

¹⁶ Semigestructureerd interview met Miguel. Medewerker van de PNR. Op 02-04-2014.

maar laat president Otto Perez Molina zien dat hij geen verantwoording wil nemen voor de daden die hij heeft begaan. In 2013, toen Otto Perez Molina aan de macht was, zijn er slechts zestig vergoedingen uitgekeerd. In de tijd van Colom werden daarentegen vijfhonderd mensen per jaar vergoed. Alle medewerkers die ik hierover heb gesproken geven aan dat dit komt, omdat de huidige president Otto Perez Molina ten tijde van de oorlog gelegerd was in Nebaj onder de schuilnaam Tito Arias. Doordat hij aan de kant van het leger stond en van mening is dat er geen genocide heeft plaatsgevonden, wil hij als president van de huidige overheid zo min mogelijk steun, in de vorm van vergoedingen, en erkenning bieden aan de slachtoffers van het conflict: *‘Voor veel mensen is dit erg hard en zorgt het er voor dat mensen een wrok gaan koesteren tegen de overheid. Hierdoor lijkt reconciliation in de samenleving ver weg.’*¹⁷ Lucas wil hier eigenlijk mee zeggen dat slachtoffers zich niet serieus genomen voelen, doordat de overheid heel minimaal helpt. Juist die erkenning is voor velen van groot belang. Het krijgen van erkenning – het gehoord worden – is volgens Minow (1998:58) datgene waar slachtoffers met name behoefte aan hebben. Wanneer deze erkenning niet wordt gegeven, lijken mensen zich ook niet te kunnen verzoenen.

Het herstelbetalingsprogramma is echter juist opgezet om *reconciliation* te bereiken in de samenleving (PNR 2010; Thoms et al. 2010). Het idee is dat wanneer de economische situatie van het slachtoffer verbeterd of hersteld wordt tot de situatie zoals die was voor het gewapende conflict, er dan *reconciliation* bereikt wordt (Skaar et al. 2005). Zoals hiervoor al werd aangegeven, werkt het in de praktijk niet altijd zo makkelijk. De weg naar *reconciliation* lijkt nog een lang proces. Naast het missen van erkenning vanuit de overheid, is de hoge mate van bureaucratie bij de PNR een tekortkoming. Er moeten veel papieren worden ingevuld per aanvraag en het proces gaat erg langzaam.¹⁸ Verder wordt beweerd dat er bij de PNR aan vriendjespolitiek wordt gedaan, waarmee zij eigenlijk suggereren dat er corruptie in het spel is.¹⁹ Volgens Miguel, een medewerker van de PNR die ik hier over spreekt, is dat echter onmogelijk: *‘Juist door de hoge mate van controle door de overheid en de overkoepelende organisatie CNR, is het niet mogelijk om corruptie binnen de PNR te plegen.’*²⁰

Een andere tekortkoming van het programma die veel bezwaar oproept bij medewerkers, is de uitzonderingssituatie van de ex-PAC leden. Toetreding tot de PAC was een vrijwillige keuze, maar weerstand stond vaak gelijk aan de dood. Zelf waren zij echter vaak ook

¹⁷ Semigestructureerd interview met Lucas. Medewerker van Movimiento de Desarraigada. Op 04-04-2014.

¹⁸ Open interview met Carlos. Medewerker van de PNR. Op 03-04-2014.

¹⁹ Semigestructureerd interview met Lucas. Medewerker van Movimiento de Desarraigada. Op 04-04-2014. En Open interview met Roberto. Medewerker van LIGA. Op 01-04-2014.

²⁰ Semigestructureerd interview met Miguel. Medewerker van de PNR. Op 02-04-2014

slachtoffers van het conflict. Zij zijn hun huizen, grond en spullen vaak ook kwijt geraakt en werden daarnaast verplicht verschrikkelijke dingen te doen. Na hun dienst in de PAC heeft de overheid in twee rondes in totaal 5000Q (€469,55) per lid aan de PAC uitgedeeld. Als je dit bedrag ontvangen had, mocht je geen *resarcimiento* meer ontvangen, zo bleek later.²¹ *Resarcimiento* levert echter gemiddeld 24.000Q (€2263) op. De uitsluiting van de ex-PAC leden binnen het programma wordt als oneerlijk gezien en als teken dat hun lijden niet wordt erkend. Viaene (2010:17) laat zien dat de ongelijke behandeling van ex-PAC leden en slachtoffers met betrekking tot de economische compensatie vaak wrijvingen in gemeenschappen genereert en oude wonden heropent. Het is niet altijd eenduidig te beantwoorden wie slachtoffer is, omdat geweld meer grijze zones creëert, dan de eenduidige slachtoffer-dader dichotomie (Viaene 2011:1161). Carlos, een zoon van een ex-PAC lid, legt uit dat de scheiding tussen de ex-PAC leden en andere slachtoffers, die al is ontstaan ten tijde van het conflict, na het conflict nog steeds voortduurt: *‘Deze scheiding blijft door de uitsluiting van de ex-PAC leden door de PNR bestaan. Door de uitsluiting wordt het verschil tussen slachtoffers en ex-PAC leden versterkt en dit kan een negatief effect hebben op het reconciliation proces in de samenleving.’*²² Carlos probeert hiermee te zeggen dat mensen zich niet kunnen verzoenen, als er slachtoffers worden buitengesloten in het proces naar het bereiken van het uiteindelijke doel van *transitional justice: reconciliation*. Dit komt overeen met wat Skaar et al. (2005) zeggen. Wanneer herstelprogramma’s zich richten op een beperkt aantal categorieën slachtoffers, kunnen er nieuwe conflicten ontstaan en dit kan weer negatieve gevolgen hebben voor het *reconciliation* proces (Skaar et al. 2005.)

Een andere reden dat er geen *reconciliation* kan optreden door herstelbetalingen is volgens Francisco dat een economische vergoeding niet bijdraagt aan mentale, spirituele en emotionele genezing. Door slechts een economische vergoeding te geven zijn mensen niet over hun trauma heen en kunnen zij zich daardoor ook niet verzoenen met de samenleving. Daar is meer voor nodig dan een vergoeding in materieel of economisch opzicht.²³

Opgraveningen en herbegravenissen

Met zijn handen rustend in de zakken van zijn bruin verkleurde jas staart Jorge naar de drie grafkisten die voor hem staan. Zijn gezicht staat droevig. Naast de kisten staan kaarsen en drie bosjes wit met roze bloemen. Een forensisch

²¹ Semigestructureerd interview met Maria. Medewerkster van de PNR. Op 02-04-2014.

²² Open interview met Carlos. Medewerker van de PNR. Op 03-04-2014.

²³ Semigestructureerd interview met Francisco. Medewerker van Movimiento de Victimas. Op 28-03-2014.

antropoloog van INACIF loopt naar Jorge toe en tikt hem op de schouder: *‘Don Jorge, u en uw familie zijn aan de beurt’*. De man schrikt op uit zijn gedachten, staat vlug op en pakt met behulp van de forensisch antropoloog één van de drie grafkisten op. De kist wordt rustig op een tafel, in een grote open ruimte, neergezet. Om de kist heen komen verschillende mensen staan, die aandachtig meekijken. Een kartonnen doos wordt opengemaakt door de forensisch antropoloog en hij haalt er een bruine papieren zak uit, waarin botten zitten. Twee vrouwen in kleurrijke traditionele kleding beginnen zacht te snikken en pakken elkaar vast. De man geeft Jorge een aantal aanwijzingen en samen leggen zij, met zorg en precisie, één voor één de botten, afkomstig uit de bruine zak, in de grafkist neer. Op deze manier wordt er van de botten een lichaam gevormd. Tenslotte leggen Jorge en een aantal andere mensen die om de kist staan in druk overleg en gepraat een hoed op de schedel, kleren over de botten en bloemen in de kist neer. Jorge werpt nog een laatste blik in de kist, glimlacht tevreden en sluit de kist. Ik loop in de richting van de forensisch antropoloog. Zijn actieve houding en blik in zijn ogen laten zijn gedrevenheid zien. Hij begint te vertellen: *‘Don Jorge heeft zijn ouders en broertje van elf jaar verloren, nadat soldaten hun huis binnen waren gekomen en hen alle drie vermoorden. Als vijftienjarige jongen kon hij zelf ontkomen door de bergen in te vluchten. Niet alleen voor Jorge, maar voor alle families die vandaag bij deze herbegravenis aanwezig zijn, is het dertig jaar geleden dat zij hun geliefden hebben verloren en al die tijd wisten zij niet waar zij waren. Door nu de botten van hun geliefden te zien en vast te houden, kan dat een enorme emotionele ontlading geven. Ze kunnen zo afscheid nemen en vrede krijgen met de situatie.’* Terwijl ik over deze woorden nadenk, kijk ik naar Jorge. Hij staat bij de drie gesloten grafkisten van zijn vader, moeder en broertje. Hij legt de drie bosjes wit met roze bloemen op de drie gesloten kisten neer, kijkt er tevreden naar en slaat een kruis.²⁴

Organisaties die zich bezighouden met de legale procedures en de organisatie van opgravingen van slachtoffers van illegale begraafplaatsen en herbegravenissen zijn de *grassroots* organisaties Movimiento de Desarraigada en Movimiento de Victimas en de

²⁴ Participerende observatie bij herbegravenis van de PNR. Op 08-04-2014.

overheidsorganisatie PNR. Bij Movimiento de Desarraigada werken vijf medewerkers en Movimiento de Victimas heeft twaalf medewerkers in dienst. Beide organisaties richten zich voornamelijk op de inheemse bevolking uit de Ixil regio.

Als iemand weet op welke illegale begraafplaats een familielid begraven is, kunnen ze naar de PNR, Movimiento de Desarraigada of Movimiento de Victimas gaan en een verzoek indienen tot een opgraving. Deze organisaties zorgen dan voor het papierwerk en de toestemming van het Ministerio Publico (MP) die nodig is voor een opgraving. Veel medewerkers geven aan dat de meeste mensen vaak nog exact weten waar hun familielid is begraven en zodoende weten waar ze moeten zoeken. Vaak gaan er jaren vooraf aan een opgraving. Dit komt door de lange procedure bij het MP en omdat andere families gezocht moeten worden van mensen die daar eventueel ook begraven kunnen liggen, zodat deze families ook aanwezig kunnen zijn bij de opgraving.

Als de lichamen zijn opgegraven worden ze naar het forensische laboratorium van Fundacion de Antropología Forense de Guatemala (FAFG) of Instituto Nacional de Ciencias Forenses de Guatemala (INACIF) gebracht in Guatemala Stad. Doormiddel van DNA onderzoek met de familie kan worden achterhaald of het om de juiste persoon gaat.²⁵ Wanneer de lichamen worden vrijgeven, wordt er een herbegravenis georganiseerd. Vaak wordt er tijdens een herbegravenis een *caminata* gehouden. Dit is een herdenkingstocht voor de slachtoffers van het conflict, waarbij familie, vrienden en andere belangstellenden mee kunnen doen. De *caminata* wordt meestal beëindigd met een mis of een Maya ceremonie. Na afloop wordt de grafkist mee naar huis genomen, waar een herdenking wordt gehouden. De dag na deze georganiseerde herbegravenis wordt het slachtoffer begraven in bijzijn van familie en vrienden.²⁶

Voor familieleden van slachtoffers die zijn vermoord tijdens het conflict zijn opgravingen en herbegravenissen, in overeenstemming met de Maya traditie, van groot belang. Een legale begraafplaats is de plek waar ieders einde is. Carolina geeft aan dat het voor veel mensen erg zwaar is als familieleden ver weg in de bergen liggen, waar ze niet naar toe kunnen.²⁷ Een legale begraafplaats bevindt zich vaak in de gemeenschap van de familie, waardoor families er heen kunnen gaan, bloemen op het graf kunnen leggen, kaarsen kunnen laten branden en hen kunnen eren. *Dignificación* – waardigheid – heeft hier alles mee te maken. Zoals Doretti en Fondebrider (2001:143) beargumenteren, herstellen opgravingen de waardigheid van

²⁵ Informeel gesprek met Helena, medewerkster van Movimiento de Desarragaida. Op 07-03-2014.

²⁶ Participerende observatie bij herbegravenis Movimiento de Desarragaida. Op 20-03-2014.

²⁷ Semigestructureerd interview met Carolina. Medewerkster van Movimiento de Victimas. Op 08-04-2014.

slachtoffers. De mogelijkheid om een laatste eer te bewijzen aan je geliefde wordt vaak gezien als het minste wat ze nog voor hun geliefde kunnen doen. Families geloven dat hun slachtoffers geen rust kunnen vinden op illegale begraafplaatsen: *'De slachtoffers van het conflict die begraven zijn op illegale begraafplaatsen huilen dag en nacht. Wanneer zij worden opgegraven en worden herbegraven op een legale begraafplaats, wordt de waardigheid hersteld en vinden zowel slachtoffers als overlevenden rust'*.²⁸ Het idee dat geliefden op een waardige plaats begraven zijn, geeft overledenen innerlijke rust. Zoals Hinton (2005) beargumenteerd is het opgraven van slachtoffers een pijnlijk, maar helend proces. Omdat het overlevenden de mogelijkheid biedt om in vrede en rust te komen met het verleden (Hinton 2005). Opgravingen en herbegravenissen dragen hierdoor dus bij aan persoonlijk herstel.

In overeenstemming met wat Sanford (2005:47) beargumenteerd, wordt als belangrijkste doel van opgravingen het achterhalen van de waarheid genoemd. De mogelijkheid om geliefden op te graven betekent voor velen dat zij erachter komen wat er is gebeurd: *'Door forensisch onderzoek kan er vaak achterhaald worden op wat voor manier iemand vermoord is en daardoor ook welke groep verantwoordelijk is.'*²⁹ Opgravingen kunnen zodoende beschouwd worden als bewijs. Hierop zal in hoofdstuk zes verder worden ingegaan. De mogelijkheid voor overlevenden om te achterhalen wat er is gebeurd met hun geliefden, is van groot belang in het *reconciliation* proces (Kaufmann 2005:11). Door de waarheid te achterhalen kunnen mensen het verlies een plek geven, de pijn en het verdriet los laten en het afsluiten. Helena legt uit dat de stap naar vergeving en persoonlijke *reconciliation* een belangrijke stap is in het verkrijgen van *reconciliation* in de samenleving. Mensen kunnen door het af te sluiten weer praten met de vijand – veelal soldaten en de overheid – uit de oorlog.³⁰

Volgens de medewerkers van de overheidsorganisatie PNR dragen opgravingen en herbegravenissen daarnaast ook bij aan het afleggen van verantwoording door de overheid. Julio legt uit dat doordat de staat zelf ook opgravingen uitvoert, zij laat zien dat zij erkent schuld te hebben aan het geweld dat er is gepleegd ten tijde van het conflict en hiervoor verantwoording wil afleggen.³¹ Medewerkers van niet overheidsorganisaties zijn het hier niet mee eens, omdat de overheid in hun ogen veel te weinig doet om slachtoffers op te graven van illegale begraafplaatsen: *'De overheid steekt bijna geen geld in opgravingen en*

²⁸ Informeel gesprek met Julio. Coördinator van de PNR. Op 09-04-2014.

²⁹ Open interview met Jerardo. Forensisch antropoloog bij INACIF. Op 09-04-2014.

³⁰ Semigestructureerd interview met Helena. Medewerkster van Movimiento de Desarraigada. Op 08-04-2014.

³¹ Informeel gesprek met Julio. Coördinator van de PNR. Op 09-04-2014.

*herbegrafenissen. Dit moet allemaal vanuit NGO's komen. Zij willen niet dat slachtoffers worden opgegraven, omdat dit allemaal bewijzen zijn tegen hen [de staat].'*³²

Zoeken naar vermiste kinderen

Tijdens het conflict zijn 45.000 mensen verdwenen, waarvan een groot gedeelte kinderen. Veel kinderen zijn tijdens het conflict ontvoerd en gescheiden geraakt van hun ouders.³³ In de eerste fase van het conflict werden kinderen vaak vermoord, terwijl ze later vaak werden opgegeven voor illegale adoptie, mensenhandel of ze werden verplicht deel uit te maken van de strijdkrachten. Een groot deel van deze kinderen leven nog. Veel mensen zijn vandaag de dag nog steeds op zoek naar familieleden.

Een organisatie die zich sinds 1999 bezighoudt met het zoeken en herenigen van levende kinderen die verdwenen zijn ten tijde van het conflict in Guatemala, is het programma 'Todos por el reencuentro' (Alles voor een hereniging) van de NGO 'Liga Guatemalteca de Higiene Mental'. Voor dit programma werken vier mensen. Momenteel hebben de medewerkers van deze organisatie meer dan zeshonderd zaken gedocumenteerd van familieleden die een ander familielid zoeken. Begin 2013 waren daarvan 380 verdwenen kinderen herenigd met hun biologische familie. De meeste van deze teruggevonden kinderen verbleven ergens in Guatemala bij andere families, andere kinderen werden teruggevonden in het buitenland.

Aan de hand van een document met alle gegevens van de verdwenen persoon en informatie over de verdwijning, wordt er een onderzoek gestart. Wanneer er aanwijzingen zijn dat iemand op een bepaalde plaats is, gaat er een medewerker van Liga naar toe om de persoon te zoeken. Vaak zijn er echter geen aanwijzingen en dan wordt eerst informatie opgevraagd bij RENAP, de katholieke kerk of op internet. In sommige gevallen wordt er nooit een aanwijzing gevonden, waardoor er ook niet gezocht kan worden. Als een persoon is gevonden, wordt er een hereniging gepland met familie.³⁴

Een hereniging kan volgens medewerkers bijdragen aan het achterhalen van de waarheid en *reconciliation*. Volgens Eliza, een medewerkster van de PNR en wees uit de oorlog, kan het achterhalen van de waarheid enorm ophelderend zijn voor de verdwenen kinderen zelf:

In de oorlog ben ik meegenomen door soldaten uit het leger en werd ik in een ander gezin geplaatst. Ik werd niet hetzelfde behandeld als mijn 'nieuwe' broertjes en zusjes. Er vond discriminatie plaats en ik moest geld verdienen

³² Semigestructureerd interview met Louis. Coördinator van Movimiento de Desarraigada. Op 31-03-2014.

³³ Semigestructureerd interview met Eliza. Medewerkster van de PNR. Op 03-04-2014.

³⁴ Informeel gesprek met Roberto. Medewerker van LIGA. Op 04-03-2014.

*voor de familie. Ik snapte zelf niet waarom ik anders werd behandeld, omdat niemand mij ooit had verteld over mijn geschiedenis. Door de hereniging met mijn moeder kwam ik achter de waarheid en dit is voor mij enorm verhelderend geweest.*³⁵

Door een hereniging met haar moeder kon Eliza de waarheid achterhalen en heeft zij zich kunnen verzoenen met haar moeder. Maria geeft daarbij aan dat het voor zowel ouders als het kind belangrijk is om de waarheid te weten: *'Als men weet wat er is gebeurd, kunnen zij persoonlijke berusting vinden.'*³⁶ Door een hereniging kunnen ouders verzoend worden met hun kind en kunnen zij het een plek geven en rust vinden in de situatie. Er kan dan ook *reconciliation* ontstaan binnen de familie. Familieleden willen toch samen leven en willen weten waar hun geliefden zijn.³⁷ Hierbij wordt dus vooral geduid op persoonlijke *reconciliation*. Het achterhalen van de waarheid kan echter ook een risico zijn, zo zegt Ana. Veel kinderen die verdwenen zijn tijdens de oorlog beschouwen hun nieuwe familie als hun echte familie. Zij weten in veel gevallen niet dat het niet hun biologische familie is. Doordat er tijdens de oorlog veel sprake is geweest van mensensmokkel kunnen kinderen hun biologische ouders dit gaan verwijten of juist hun nieuwe familie gaan veroordelen. Een hereniging en daarbij het achterhalen van de waarheid kan daardoor leiden tot nieuwe conflicten.³⁸

Om *reconciliation* te krijgen is het van belang dat de samenleving in Guatemala het eens is over wat er is gebeurd, zo legt Carolina uit. Doordat vermiste kinderen bewijzen zijn, kan de samenleving in Guatemala zien wat er is gebeurd tijdens het conflict en kan er een collectieve waarheid ontstaan over het conflict.³⁹ Er kan dan dus een gedeelde herinnering over het conflict ontstaan. Om *reconciliation* te bereiken is het van belang dat er een gemeenschappelijke herinnering ontstaan over wat er is gebeurd tijdens een conflict (Kuijers 2007:22). De vraag is echter in hoeverre er ooit een collectieve waarheid over het conflict ontstaat in Guatemala, waar beide partijen uit het conflict het over eens zijn. Momenteel is er een grote verdeeldheid tussen verschillende bevolkingsgroepen over het conflict, die niet zomaar overbrugt kan worden. Uit diverse gesprekken met Roberto blijkt dat nog steeds veel mensen en met name ook slachtofferorganisaties, die zich bezig houden met *transitional justice*, dezelfde ideeën uit het conflict hebben over de manier waarop politieke ideologieën

³⁵ Semigestructureerd interview met Eliza. Medewerkster van de PNR. Op 03-04-2014.

³⁶ Semigestructureerd interview met Maria. Medewerkster van de PNR. Op 02-04-2014.

³⁷ Semigestructureerd interview met Jaime. Medewerker van Movimiento de Víctimas. Op 04-04-2014.

³⁸ Informeel gesprek met Ana. Medewerkster van Dónde están las niñas y los niños. Op 03-03-2014.

³⁹ Semigestructureerd interview met Carolina. Medewerkster van Movimiento de Víctimas. Op 08-04-2014.

uit de oorlog bereikt moeten worden. *Dónde están las niñas y los niños*, een organisatie die ook vermiste kinderen zoekt, is volgens Roberto een organisatie die de ideologie van de guerrilla nog steeds nastreeft en deze ideologie op dezelfde manier wil bereiken als ten tijde van de oorlog, namelijk op een gewelddadige manier:

*De oprichter en twee medewerkers hebben bij de guerrilla gezeten en hebben veel mensen vermoord. Twee van hen hebben aan het hoofd gestaan bij het verbranden en uitmoorden van één van de aldeas hier in Nebaj. Het is onbegrijpelijk voor mij dat Ixiles elkaar uitmoorden. Nog steeds wil deze organisatie de ideologie van de guerrilla op een gewelddadige manier bereiken en dit vind ik heel verkeerd. De manier waarop zij deze ideologie willen bereiken moeten zij veranderen, omdat er anders altijd strijd blijft tussen twee groepen. Zij moeten hun leven veranderen, hun mentaliteit aanpassen. Anders zal er nooit vrede en reconciliation kunnen komen.*⁴⁰

Eigenlijk zegt Roberto hiermee dat wanneer mensen vast blijven houden aan de manier waarop hun ideologie vanuit de oorlog bereikt zou moeten worden en wanneer organisaties die zich bezighouden met *transitional justice* processen zich blijven vasthouden aan hun ideeën uit de oorlog, het eindpunt van *transitional justice*, namelijk *reconciliation* en vrede, nooit bereikt kan worden.

Ook persoonlijk herstel wordt als een belangrijk doel gezien van het zoeken naar verdwenen kinderen. Volgens Helena kan het voor ouders als een ziekte zijn als hun kind is verdwenen, omdat ze hun kind zo erg missen en niet weten waar hun kind is.⁴¹ Het terugvinden van hun vermiste kind kan dan leiden tot vreugde, herstel en het verwerken van hun trauma: *‘Sommige kinderen zijn voor meer dan dertig jaar verdwenen en duiken dan ineens weer op. Ouders, broers en zussen hebben deze jaren vaak met een groot trauma rond gelopen. Als ouders hun kind weer terug gevonden hebben, kunnen zij ruimte maken voor de verwerking van hun verdriet en pijn. Een hereniging is hier een eerste stap in.*⁴² In werkelijkheid zal er echter nooit geheel terug gegaan kunnen worden naar de situatie van voor de oorlog. Kinderen zijn volwassen geworden en kennen hun ouders in de meeste gevallen niet meer. Wel kunnen ouders erachter komen waar hun kinderen zijn gebleven en dit kan hen mentale rust bieden. Het zoeken naar vermiste kinderen draagt volgens de medewerkers niet bij aan het afleggen van verantwoording. Het afleggen van verantwoording ligt volgens

⁴⁰ Open interview met Roberto. Medewerker van LIGA. Op 01-04-2014.

⁴¹ Semigestructureerd interview met Helena. Medewerkster van Movimiento de Desarraigada. Op 08-04-2014.

⁴² Semigestructureerd interview met Carolina. Medewerkster van Movimiento de Victimas. Op 08-04-2014

medewerkers bij de overheid, omdat zij schuldig zijn aan het conflict. De organisaties die zich bezighouden met het zoeken naar vermiste kinderen, zijn echter *grassroots* organisaties. Zoals Hector uitlegt, zal het zoeken naar vermiste kinderen alleen bijdragen aan het afleggen van verantwoording, als de overheid ook een programma heeft die vermiste kinderen zoekt, de bewijzen zou erkennen en aangeeft dat zij schuld heeft aan deze verdwijningen.⁴³ Carlos wijst daarentegen wel op de economische vergoeding die de overheid beschikbaar heeft gesteld voor verdwenen kinderen.⁴⁴ De overheid erkent daarmee de verdwenen kinderen en herstelt een deel van de schade, maar legt daarmee nog geen verantwoording af.

Psychologische hulp

Binnen de programma's van opgravingen en herbegrafenissen van de PNR, Movimiento de Victimas en Movimiento de Desarraigada, wordt psychosociale hulp geboden aan slachtoffers. Meestal bestaat dit uit workshops in groepen. Onderdelen die centraal staan zijn het spreken over het conflict, mensenrechten, de rechtspositie, het uitwisselen van testimonia en de voorbereiding op een opgraving en herbegraving. Ook worden er vaak spellen en oefeningen gedaan met de slachtoffers om te leren omgaan met hun emoties.⁴⁵

Veel mensen zijn getraumatiseerd door het conflict en hebben hun pijn en verdriet nooit kunnen uiten. Dit kan leiden tot nog meer psychische klachten en een blijvende verstoring van het psychisch functioneren. Vanuit psychologisch oogpunt kan het vertellen van verhalen zorgen voor een emotionele ontlading, loslating of transformatie als gevolg van mentaal herbeleven van een lange, onderdrukte, pijnlijke ervaring (Avruch 2010:37). Er ontstaat dan ruimte voor het ophalen van wat Avruch (2010:37) persoonlijke waarheid noemt. Dit is belangrijk voor het herstelproces. Helena geeft aan dat mensen hun emoties kwijt kunnen door te praten en dat daardoor hun emotionele toestand kan worden hersteld.⁴⁶ Het gaat hierbij dus met name om persoonlijk herstel. Na de oorlog voelen mensen zich vaak vreselijk, omdat ze veel zijn kwijt geraakt. Door psychologische hulp kunnen mensen langzaam genezen, waardoor ze volgens Sofia ook meer open staan voor *reconciliation*.⁴⁷ Verder kan psychologische hulp bijdragen aan de collectieve waarheid. Doordat psychologische hulp

⁴³ Semigestructureerd interview met Hector. Medewerker van Movimiento de Desarraigada. Op 28-03-2014.

⁴⁴ Open interview met Carlos. Medewerker van de PNR. Op 03-03-2004.

⁴⁵ Participerende observatie bij *taller* van Movimiento de Victimas. Op 28-03-2014.

⁴⁶ Semigestructureerd interview met Helena. Medewerkster van Movimiento de Desarraigada. Op 08-04-2014.

⁴⁷ Informeel gesprek met Sofia. Medewerkster van Movimiento de Victimas. Op 28-02-2014.

door organisaties vooral wordt gegeven in grote groepen slachtoffers kunnen mensen in dialoog gaan met anderen over het conflict en dus over hun eigen waarheden.⁴⁸

De praktijk in Nebaj laat echter zien dat psychische hulp in de huidige vorm niet tot herstel en persoonlijke waarheid leidt. Hector merkt op dat de psychologische hulp in Nebaj pas twintig à dertig jaar na de ergste daden werd geboden. Volgens hem kan het daardoor ook niet meer goed bijdragen aan herstel, omdat hulp eigenlijk sneller geboden had moeten worden. Daarnaast zijn mensen vaak zo getraumatiseerd door de oorlog, dat die paar sessies per jaar die organisaties organiseren, volgens hem niet voldoende zijn om over dit trauma heen te komen.⁴⁹ Carlos stelt daarnaast dat de meeste organisaties maar één psycholoog hebben. Als je kijkt naar de hoeveelheid slachtoffers die deelnemen aan het programma, is dat volgens hem veel te weinig. Daarnaast wordt psychologische hulp alleen geboden in groepen, waardoor mensen niet al hun gevoelens kunnen en durven te uiten.⁵⁰ Hierdoor is er weinig aandacht voor de persoonlijke waarheid van het slachtoffer. Een ander punt is dat de PNR een psycholoog heeft die alleen Spaans kan spreken en geen Ixil. Slechts een klein gedeelte van de bevolking in Nebaj en omstreken spreekt goed Spaans. Volgens veel medewerkers is dit punt erg kwalijk: *'Hoe kunnen mensen zich uiten, als de psycholoog hen toch niet verstaat? De aandacht moet direct zijn en niet indirect via een tolk. Bij een vertaling verlies je veel gevoelens en daarbij de boodschap die slachtoffers willen overbrengen.'*⁵¹ Medewerkers zijn het er dus over eens dat psychologische hulp van groot belang kan zijn, maar dat het in de huidige vorm niet voldoende en van goede kwaliteit is om mensen over hun trauma's heen te helpen. De staat biedt daarnaast vrijwel geen psychologische hulp aan, waardoor het ook niet bijdraagt aan het afleggen van verantwoording. De vraag is daarnaast of slachtoffers een psycholoog van de staat wel vertrouwen, omdat er een groot wantrouwen heerst jegens de overheid.

Conclusie

De activiteiten herstelbetalingen, opgravingen en herbegravenissen, het zoeken naar verdwenen kinderen en psychologische hulp dragen allemaal op een eigen manier bij aan *transitional justice*. Een belangrijke bevinding uit dit hoofdstuk is dat de activiteiten van organisaties met name bijdragen op individueel niveau. Dit terwijl *transitional justice* juist tracht om een bijdrage te leveren op het niveau van de samenleving. Met name persoonlijk

⁴⁸ Participerende observatie bij *taller* van de PNR. Op 07-04-2014.

⁴⁹ Semigestructureerd interview met Hector. Medewerker van Movimiento de Desarraigada. Op 28-03-2014.

⁵⁰ Open interview met Carlos. Medewerker van de PNR. Op 03-03-2004.

⁵¹ Semigestructureerd interview met Carolina. Medewerkster van Movimiento de Victimas. Op 08-04-2014.

herstel en persoonlijke waarheid worden belangrijke doelen genoemd van deze activiteiten. Door opgravingen en een hereniging met een familielid komen mensen achter de waarheid, omdat men er achter komt wat er is gebeurd. Dit zorgt voor vreugde en herstel van een vaak langdurige, pijnlijke situatie. Herstelbetalingen halen door middel van testimonia de persoonlijke waarheid op en kunnen ervoor zorgen dat mensen weer kunnen beginnen met het opbouwen van iets. Psychologische hulp is volgens medewerkers in de huidige vorm niet voldoende en van goede kwaliteit om trauma's uit de oorlog tegen te gaan en om achter persoonlijke waarheden te komen, waardoor het volgens medewerkers momenteel niet bijdraagt aan persoonlijk herstel en persoonlijke waarheid. Het afleggen van verantwoording door de overheid wordt ook van groot belang geacht. Volgens medewerkers dragen herstelbetalingen, opgravingen, het zoeken naar vermiste kinderen en psychologische hulp echter in zijn geheel niet of slechts in beperkte mate bij aan het afleggen van verantwoording. De overheid organiseert via de PNR opgravingen en betaalt herstelbetalingen uit, waardoor de overheid slachtoffers erkent. Echter legt de overheid hiermee nog geen verantwoording af. Daarnaast worden de activiteiten, met uitzondering van herstelbetalingen en een aantal opgravingen, georganiseerd door *grassroots* organisaties en niet door overheidsorganisaties. Hier komt bij dat de huidige overheid de genocide niet erkent, processen lang duren en herstelbetalingen vrijwel niet wordt uitbetaald aan slachtoffers. Dit scheidt weinig vertrouwen in de overheid. Wanneer er weinig vertrouwen is in de overheid, kan een samenleving als geheel niet kan herstellen en verzoenen (Theissen 2004:2). Hierdoor is het proces naar het uiteindelijk doel van *transitional justice – reconciliation* – nog een lange weg.

5. Hoe initiatieven en activiteiten van organisaties volgens participanten bijdragen aan *transitional justice*

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de manier waarop de verschillende activiteiten van de onderzochte organisaties een bijdrage kunnen leveren aan de processen van *transitional justice* volgens de participanten. Per paragraaf zal besproken worden hoe de activiteiten bijdragen aan het behalen van een bepaald doel van *transitional justice*.

Het belang van waarheid

Om kwart voor acht 's ochtends beginnen de eerste mensen zich te verzamelen voor het Ministerio Publico in Nebaj. Steeds meer mensen arriveren, sommigen per tuctuc, anderen te voet. Spandoeken gaan de lucht in, de protestmars begint. Het is vandaag 'Día Nacional de la Dignificación de Víctimas del Conflicto Armado', een dag waarop de slachtoffers van het conflict herdacht worden. Op een groot spandoek staat geschreven: 'Jongeren moeten de geschiedenis kennen, zodat deze zich nooit meer hoeft te herhalen'. Tijdens de demonstratie rijden twee pick-ups mee met grote geluidsinstallaties. Zij preken over de schuld en het aandeel dat Rios Montt heeft gehad tijdens het conflict, over het feit dat de overheid de genocide ontkent en dat het nu tijd is voor gerechtigheid.⁵²

Met de protestmars wilden de inwoners van de Ixil-regio aandacht krijgen voor hun geschiedenis en de herinneringen levend te houden, zodat de geschiedenis zich niet meer hoeft te herhalen. Bij deze protestmars lag de nadruk op het heersende klimaat van straffeloosheid en onrechtvaardigheid. Overal waren spandoeken met teksten als '*Nee tegen straffeloosheid, Ja tegen gerechtigheid en vrede*'. Hiermee wilden de participanten duidelijk maken dat zij de huidige situatie waarin straffeloosheid heerst niet langer accepteren. Eén van de aanleidingen voor deze boodschap is de al eerder beschreven zaak van Rios Montt. Gezien de nog jaarlijks drukbezochte demonstraties wordt duidelijk dat het conflict, achttien jaar later, nog steeds een grote impact heeft op de bevolking uit Nebaj.

Het naar buiten brengen van de waarheid en vertellen van de geschiedenis over de burgeroorlog wordt zeer belangrijk geacht door de participanten van de organisaties. Dit wordt volgens de participanten niet alleen gedaan door het organiseren van openbare

⁵² 25 februari 2014: Día Nacional de la Dignificación de Víctimas del Conflicto Armado.

activiteiten, maar ook door middel van het aanbieden van andere activiteiten. Eén van deze activiteiten is het zoeken van vermiste kinderen. Nicolas is een participant binnen het programma van LIGA. Het kenbaar maken van de geschiedenis van de regio is volgens hem erg belangrijk. Hij vertelt dat het conflict een grote impact heeft gehad op zijn leven. Nicolas was als kind bij zijn ouders weggehaald door soldaten. Het was voor hem erg belangrijk om zijn ouders te vinden, hij wilde weten waar zijn *wortels* lagen. Hij vertelt dat het voor hem een manier was om zijn culturele achtergrond te leren kennen. In de periode van het conflict heeft hij bij vijf verschillende families gewoond en is hij regelmatig verhuisd. Hij kon niet naar school en was erg arm. Door deel te nemen aan het programma van LIGA heeft hij zijn ouders gevonden. Diego, een medewerker van LIGA, is voor hem op zoek gegaan en heeft hen herenigd. De hereniging van mensen die elkaar uit het oog zijn verloren gedurende het conflict zijn volgens Nicolas het bewijs van deze geschiedenis. Ondanks de hereniging speelt de geschiedenis van het conflict nog een grote rol in het dagelijks leven van Nicolas en vele andere burgers, hij zegt hierover het volgende:

*Het conflict heeft ons getekend voor het leven. De consequenties hiervan zijn nog steeds merkbaar in de huidige maatschappij in de vorm van ongelijkheid tussen arm en rijk, het niet goed toepassen van wetten, corruptie en armoede.*⁵³

Leo ondervindt ook de gevolgen van het conflict nog dagelijks. Tijdens het conflict is hij zijn huis en zijn land kwijtgeraakt en leeft hierdoor in erge armoede. Leo is één van de participanten binnen het PNR programma voor herstelbetalingen. Hij ziet het krijgen van een huis als een vorm van erkenning van het conflict door de overheid. Hij zegt hierover: ‘*Op het moment dat ik een huis krijg, dan geeft de overheid haar fout toe en is dit ook een bewijs van het conflict*’. Het hebben van het bewijs van slachtofferschap dat nodig is voor de aanvraag en de erkenning van het conflict door de overheid, zijn voor hem manieren waarop de activiteit bijdraagt aan het vinden en vormen van een waarheid.⁵⁴ Waarheid speelt op deze manier ook in het programma van herstelbetalingen een grote rol.

Dat waarheid belangrijk is geldt niet alleen voor programma’s van herstelbetalingen en het zoeken van vermiste kinderen, maar ook voor opgravingen en herbegravenissen. Voor de participanten is het vinden van familieleden een weerspiegeling van de geschiedenis. Sofia is een vrouw van 48 die haar broer is verloren tijdens het conflict. Zij participeert in het programma van opgravingen om hem terug te halen. Volgens haar is dit een manier om tegen de overheid, die de genocide op dit moment ontkent, en de rest van de samenleving te zeggen:

⁵³ Interview met Nicolas. Participant van LIGA. Op 11-4-2014.

⁵⁴ Interview met Leo. Participant van PNR. Op 19-3-2014.

*‘Er is wel een genocide geweest en zie hier de waarheid’.*⁵⁵ Het stoffelijk overschot dient volgens haar hierbij als een bewijs voor wat er zich heeft afgespeeld.

Het op deze manieren achterhalen van de waarheid is volgens de participanten een manier om de overheid ter verantwoording te roepen en te confronteren met de gevolgen van het conflict. Veel mensen weten volgens de participanten niet wat er zich in de Ixil-regio heeft afgespeeld. Door middel van onder andere de opgravingen en herenigingen kunnen ze laten zien dat ze daadwerkelijk slachtoffer zijn geworden en kunnen de activiteiten bijdragen aan waarheidsvinding.⁵⁶

Het spreken over het verleden wordt ook gezien als een vorm van waarheidsvinding door de participanten. Het ophalen van herinneringen kan helend zijn voor individuen. Daarom is dit één van de activiteiten die een belangrijke rol speelt binnen de programma’s van *transitional justice* (Siebert1997). Isabella nam deel aan de psychologische bijeenkomsten, omdat zij haar ouders was verloren in het conflict. Wanneer zij spreekt over waarheidsvinding zegt zij hierover het volgende: *‘Door het horen van verhalen van anderen, vind ik bevestiging in mijn eigen verhaal’.*⁵⁷ Op deze manier draagt psychologisch hulp bij aan het vormen van een persoonlijke en gemeenschappelijke waarheid. Deze gemeenschappelijke waarheid blijft echter alleen binnen de groep participanten van de bijeenkomst, omdat zij deze niet naar buiten brengen. Het delen van de emoties en verhalen verzacht de pijn een beetje en scheidt een band. Deze band zorgt ervoor dat zij zich niet alleen voelen, dat zij niet de enige zijn die dit proces doormaken. Op deze manier dragen de psychologische bijeenkomsten ook bij aan persoonlijk herstel.

Een andere manier waarop de waarheid naar voren moest komen was middels het instellen van waarheidscommissies. Nicolas zegt dat waarheidscommissies belangrijk zijn voor waarheidsvinding. Doordat de geschiedenis wordt opgeschreven draagt dit volgens hem bij aan het vormen van een collectieve waarheid. Het is volgens hem belangrijk om de geschiedenis die zich in de Ixil-regio heeft afgespeeld naar buiten te brengen en mensen hun collectieve waarheid te vertellen.⁵⁸

Volgens de participanten zijn waarheidsbevinding en erkenning twee concepten die nauw met elkaar verbonden zijn. Eén van de participanten zegt hierover: *‘Wanneer er bewijs is van het conflict, weten we wat de waarheid is en zal het conflict erkend moeten worden’.*⁵⁹ Of de

⁵⁵ Interview met Sofia. Participant van PNR. Op 9-4-2014.

⁵⁶ Interview met Sofia. Participant van PNR. Op 9-04-2014.

⁵⁷ Interview met Isabella, Participant van Movimiento de Victimas. Op 10-4-2014.

⁵⁸ Interview met Nicolas. Participant van LIGA. Op 11-4-2014.

⁵⁹ Interview met Luis. Participant van Movimiento de Desarraigada. Op 27-3-2014.

waarheidsbevindingen van de activiteiten uiteindelijk bij zullen dragen aan de erkenning van het conflict door de overheid is daarmee nog maar de vraag. Volgens de participanten dragen de verschillende activiteiten bij aan het vinden en vormen van een waarheid, waarmee ze tegen de rest van Guatemala en de overheid het bewijs van het conflict kunnen laten zien. Met behulp van de bewijzen die worden verkregen door de activiteiten zou er dus erkenning van de overheid en de samenleving voor de genocide moeten komen volgens de participanten. Het probleem hierbij is echter dat de daders vaak vinden dat zij een goede reden hadden om bepaalde wandaden uit te voeren tijdens het conflict, zoals het beschermen van de staat. Hierbij zijn zij er van overtuigd zijn dat zij niet verkeerd hebben gehandeld. Daders zoeken bijvoorbeeld bescherming achter het standpunt dat er geen sprake was van genocide, maar dat de doden het slachtoffer zijn geworden van burgeroorlog, hongersnood en andere ontberingen (Cohen 1996:522). Dat de overheid hulp biedt bij de wederopbouw van de samenleving betekent niet dat zij ook het conflict erkennen. De participanten van het programma zien dit vaak als hetzelfde, maar in werkelijkheid is er een onderscheid te maken tussen hulp bieden en verantwoordelijkheid nemen en fouten erkennen. De activiteiten dragen daarmee wel bij aan waarheidsvinding, wat uiteindelijk erg relevant is voor het persoonlijk herstel. De activiteiten hebben echter niet het gewenste effect hebben om tot erkenning van de samenleving te komen.

Verantwoording en gerechtigheid in processen van *transitional justice*

‘Het leger is verantwoordelijk! Lucas Garcia heeft alles van ons afgepakt: onze dieren, fruitbomen, maisvelden en huizen. Mijn zus is gemarteld en verdwenen en mijn broer is van de honger omgekomen, ik heb hen nooit meer terug gezien’. Ik zit samen met Jorge buiten onder de patio van zijn huis. Zijn vrouw en dochter zijn aan het weven en luisteren. Zijn vrouw knikt zachtjes met haar hoofd, wanneer Jorge dit vertelt. Jorge is even stil en veegt met zijn hand langs een traan. ‘Rios Montt is verantwoordelijk voor de genocide. Hij is nog steeds niet bestraft. Hierdoor leven velen in angst. Het is belangrijk dat de verantwoordelijken hiervoor gestraft worden.’⁶⁰

De meeste participanten zien het leger en de overheid als de verantwoordelijken voor het conflict. Zij vinden dat de overheid het conflict moet erkennen en hulp moet bieden voor de

⁶⁰ Interview met Jorge. Op 1-04-2014.

problemen die hiervan het gevolg zijn geweest.⁶¹ Erkenning hangt volgens Nicolas niet alleen nauw samen met waarheidsvinding, maar ook met het nemen van verantwoordelijkheid. Het is volgens hem belangrijk dat de overheid het conflict erkent en haar verantwoordelijkheid neemt.⁶² Leo vertelt dat door het toedoen van de overheid mensen nu in grote armoede leven, omdat hun maisvelden, huizen en land zijn afgepakt ten tijde van het conflict. Anderen konden hun land niet houden, omdat ze moesten vluchten als gevolg van het conflict. Het gevolg is dat zij nu geen land meer hebben om producten te verbouwen om aan eten en geld te komen en zij geen huis hebben om in te wonen. De overheid moet volgens hem de verantwoordelijkheid nemen en dit herstellen.⁶³ Het uitkeren van herstelbetalingen wordt gezien als een verplichte verantwoording.

Het aanbieden van een compensatie door de overheid is een vorm van verantwoording (Schouten 2012:8). Deze vorm van economisch en materieel herstel wordt door de participanten belangrijk geacht. De overheid geeft volgens de participanten hiermee aan dat zij fout zijn geweest en deze fout willen compenseren. Volgens sommige participanten wordt er ook verantwoording genomen op andere manieren door de overheid. Eén van de manieren waarop zij dit volgens enkele participanten doen, is wanneer zij programma's van opgravingen en herbegravenissen aanbieden. Of dit volgens de participanten ook bijdraagt aan erkenning en verantwoording van de verantwoordelijken, blijkt af te hangen van het programma waarin geparticipeerd wordt. Matías is één van de participanten van het programma van de PNR. Hij vindt dat doordat de overheid deze herstelprogramma's aanbiedt, zij het conflict erkennen en hun verantwoordelijkheid nemen.⁶⁴ Dit in tegenstelling tot de participanten van de programma's 'Movimiento de Victimas' en 'Movimiento de Desarraigada'. Zij vinden dat de overheid geen verantwoordelijkheid neemt en geen hulp biedt aan de slachtoffers van het conflict. Dit is het verschil tussen participanten in een overheids- en niet-overheidsprogramma. De mening dat de overheid geen hulp biedt komt bij de participanten van niet-overheidsprogramma's voort uit de huidige politieke situatie waarin de overheid geen geld beschikbaar stelt voor hulp van de slachtoffers en daarmee volgens hen dus geen verantwoording neemt.

Hoewel hier door sommigen wederom wordt beweerd dat de overheid met het aanbieden van hulp verantwoording biedt, is er in de vorige paragraaf opgemerkt dat niet kan worden aangenomen dat herstelbetalingen of hulp van de overheid gelijk staat aan nemen van

⁶¹ Interview met Isabella. Participant van PNR. Op 9-04-2014.

⁶² Interview met Nicolas. Participant van LIGA. Op 11-4-2014.

⁶³ Interview met Leo. Participant van PNR. Op 19-3-2014.

⁶⁴ Interview met Matías. Participant van PNR. Op 9-04-2014.

verantwoording. Een andere manier waarop wel verantwoording kan worden afgelegd door daders is door middel van strafrechtelijke vervolgingen. Het opgraven en herbegraven van de slachtoffers zou hier volgens de participanten aan bij kunnen dragen. Het stoffelijk overschot dat bij een dergelijke opgraving wordt gevonden kan volgens hen bijdragen als bewijsvoering binnen een rechtszaak. Het verlenen van psychologische hulp zou ook bij kunnen dragen aan het proces van verantwoording en het verkrijgen van gerechtigheid. Isabella zegt dat ze door middel van de bijeenkomsten bewust is geworden van haar rechtspositie en dat ze nu weet dat ze zich op haar rechten kan beroepen. Dit heeft haar ook sterker gemaakt in het dagelijks leven, omdat ze nu weet hoe ze bepaalde problemen moet aanpakken. Door het versterken van de rechtspositie zou er een bijdrage geleverd kunnen worden aan het ter verantwoording roepen van de verantwoordelijken en het verkrijgen van *justice*.⁶⁵ Volgens Nicolas zou dit in theorie kunnen betekenen dat de slachtoffers zich kunnen verenigen en zich af zouden kunnen zetten tegen de overheid door middel van een proces, omdat zij zich mentaal gesterkt voelen en zich bewust zijn van hun rechtspositie.⁶⁶

Het belangrijkste doel van strafrechtelijke vervolging is het afleggen van verantwoording voor daden begaan tijdens het conflict (Kuijers 2007:24). Bij strafrechtelijke vervolgingen worden daders ter verantwoording geroepen en wordt er gerechtigheid verkregen. Jorge vertelt dat veel mensen bang zijn dat de geschiedenis zich weer zal herhalen op het moment dat de dader niet gestraft wordt voor zijn daden. De vergelding die gerealiseerd wordt door middel van strafrechtelijke vervolgingen is daarom erg belangrijk volgens hem. Vergelding zorgt ervoor dat de dader zich bewust wordt van het feit dat hij een daad heeft begaan die niet door samenleving wordt geaccepteerd en moet herhaling voorkomen. Daarnaast kunnen deze vervolgingen bijdragen aan een vorm van vergeving, aldus Isabella.⁶⁷ Op het moment dat er vergelding plaats heeft gevonden en de verantwoordelijke gestraft wordt voor zijn daden, zou er mogelijk een vorm van berusting komen. Een veroordeling zou tevens leiden tot meer vertrouwen in de overheid volgens de participanten. De erkenning en verantwoordelijkheid die ze daarmee zouden nemen, zou veel voor hen betekenen. Op deze manier zouden strafrechtelijke vervolgingen ook bij kunnen dragen aan het herstel van individuen en de samenleving (Orentlicher 1995:378). Door de huidige politieke situatie en het klimaat van straffeloosheid is het echter moeilijk voor de participanten om zich te beroepen op hun

⁶⁵ Interview met Isabella. Participant van Movimiento de Victimas. Op 10-4-2014.

⁶⁶ Interview met Nicolas. Participant van LIGA. Op 11-4-2014.

⁶⁷ Interview met Isabella. Participant van Movimiento de Victimas. Op 10-4-2014.

rechtspositie. Hierdoor zal er slechts in enkele gevallen een beroep worden gedaan op de rechtspositie en een poging worden gedaan tot het voeren van een eerlijk proces.

Het belang van herstel en reparatieprocessen

De wind waait, de vlaggetjes aan het dak van de patio van de basisschool ritselen zachtjes. Een man met een hoed en geruit overhemd zit onderuit gezakt op een stoel. Hij heeft zijn armen over elkaar heen geslagen. Hij is hier vandaag gekomen om aanvraag te doen voor een herstelbetaling. Hij laat zijn arm zien, deze zit vol met grote littekens. De vingers van zijn linkerhand zijn vergroeit. *'Dit is wat het leger mij heeft aangedaan. Zij[de overheid] moeten mij nu ook helpen met het herstellen van de schade die ik heb geleden als gevolg van het conflict'*.⁶⁸

Veel inwoners uit de Ixil-regio zijn getroffen door de burgeroorlog en hebben hier erg ondergeelden. Sommigen lichamelijk, zoals in de beschreven casus, maar de meesten psychologisch als gevolg van de verschrikkelijke dingen die zij hebben gezien of meegemaakt. Economisch en materieel herstel moet helpen bij het herstellen van de gemaakte schade en wordt daarom als heel belangrijk gezien. Hoewel deze herstelbetaling enkele problemen oplost - zoals nieuwe stukken land met mogelijkheden voor verbouwen van producten - is dit niet voldoende om de schade van het conflict te herstellen. De emotionele schade die is aangericht is zo verschrikkelijk, dat het uitkeren van herstelbetalingen nooit voldoende kan zijn. De aangerichte schade wordt als onherstelbaar wordt bestempeld door de participanten. Leo zegt hierover:

*Alles is van me afgepakt. De angsten en het verdriet dat ik heb gehad tijdens en na het conflict zijn onherstelbaar, maar wanneer het conflict wordt erkend door de overheid geeft dit moed en vertrouwen. Moed en vertrouwen in een betere samenleving en ook in de overheid.*⁶⁹

Vertrouwen is een belangrijk onderdeel binnen de processen van *transitional justice*. Wanneer er vertrouwen is in de overheid bevordert dit de processen van *reconciliation* en het herstel van de samenleving (Theissen 2004:2). Binnen het concept *transitional justice* wordt er gestreefd naar een bredere vorm van herstel. Een vorm waarin de hele maatschappij weer verder kan. Herstel- en reparatieprogramma's zijn programma's zijn er op gericht om het

⁶⁸ Participerende observatie bij PNR. Op 19-3-2014.

⁶⁹ Interview met Leo. Participant van PNR. Op 19-3-2014.

kwaad dat is aangedaan bij een specifiek slachtoffer te corrigeren of te wissen (Umprimny 2009:7). Herstelprogramma's streven vooral naar *restorative justice*, omdat het herstel van het slachtoffer centraal staat. Deze programma's zijn nodig om *reconciliation* te bevorderen (Thoms et.al 2010). Het idee is dat wanneer de situatie van het slachtoffer verbeterd of hersteld wordt tot de situatie zoals die was voor het gewapende conflict, er dan *reconciliation* bereikt wordt (Skaar et.al 2005). Dit herstel wordt bevorderd door middel van materiële en/of immateriële maatregelen.

Herstel wordt tevens bevorderd wanneer er aandacht is voor de psychologische gevolgen van het conflict. Naast het afgeven van herstelbetalingen en het treffen van hiervoor beschreven maatregelen, is psychologisch herstel daarom van belang voor de participanten. Een voorbeeld van een psychologische consequentie is dat veel participanten rusteloos zijn wanneer zij nog zoekende zijn naar hun familieleden. Velen zijn familieleden uit het oog verloren gedurende het conflict. Camila, een vrouw van 81 jaar was hier een voorbeeld van. In het conflict heeft zij twee kinderen verloren, een zoon en een dochter. Zij vertelt dat door middel van dit programma de pijn in haar hart deels hersteld is en het bijdrage heeft geleverd aan psychologisch herstel, omdat zij zich nu niet meer hoeft af te vragen waar haar kinderen zijn gebleven.

*Eerst had ik veel pijn en verdriet. Maar nu, door het proces van opgraven en herbegraven, het feit dat ik mijn kinderen terug heb gekregen, ben ik niet meer zoekende. Dit zorgde ervoor dat ik ook een andere kijk op het leven gekregen. De pijn die ik eerder heb ervaren is nu omgezet in een herinnering en acceptatie van het verleden.*⁷⁰

Op deze manier kunnen ook andere programma's, zoals het programma van opgraven en herbegraven, een bijdrage leveren aan het psychologisch herstel. Herstel kan een belangrijke rol spelen in het openen van ruimte voor rouw en het aanpakken van trauma (Wilson & Hamber 2002:38). Sebastian participeert ook in dit programma. Zijn broer is omgekomen gedurende het conflict en op één van de vele illegale begraafplaatsen in de bergen begraven. Hij vertelt dat de meeste participanten die deelnemen aan het programma innerlijke rust vinden. Individueel herstel is daarmee het eerste doel van *transitional justice* waar de opgravingen en herbegravenissen aan bijdragen. Naast het vinden van rust draagt het proces bij aan het herstel van de pijn en het verdriet dat de slachtoffers hebben geleden. Het is echter niet zo dat het programma voor iedereen op deze manier werkt, dat ze het verleden kunnen

⁷⁰ Interview met Camila. Participant van PNR. Op 9-04-2014

accepteren en het zien als een herinnering. Sommige participanten vinden het moeilijk om het proces af te sluiten en verder te gaan met hun leven, omdat zij altijd de pijn en het verdriet van het verlies blijven ervaren.

Tijdens psychologische bijeenkomsten worden verhalen uitgewisseld. Het delen van verhalen zorgt ook voor een soort van erkenning, het geeft de participanten het gevoel dat ze gehoord worden. Het ophalen van herinneringen helend kan werken en dat het vertellen van verhalen kan zorgen voor een ontlading (Avruch 2010:37). Door te praten over de geschiedenis die ze allemaal op eenzelfde soort manier hebben meegemaakt, zorgt dit niet alleen voor verlichting maar worden er inzichten verkregen, zegt Martina.⁷¹ Ze vertelt dat deze bijeenkomsten haar sterker hebben gemaakt in het dagelijks leven, omdat ze zich bewust is geworden van de rechten die zij heeft. Op deze manier dragen de bijeenkomsten niet alleen bij aan individueel herstel, maar kan het ook bijdragen aan maatschappelijk herstel. Volgens Ana komt dit doordat mensen gesterkt worden in hun kennis over het rechtssysteem, ze hier nu gebruik van kunnen maken. Echter door problemen in het rechtssysteem zelf komt er hier in de praktijk maar weinig van terecht, aldus Ana.⁷²

Erkenning is een belangrijk onderdeel voor het psychologisch en emotioneel herstel. De participanten voelen zich namelijk erg verdrietig over met name het feit dat het conflict (deels) ontkend wordt en daarmee ook hun slachtofferschap ontkend wordt. Het oplossen van de problemen die zijn ontstaan als gevolg van het conflict, wordt door veel participanten ook gezien als een vorm van *justice*. Herstel wordt daarnaast van belang geacht voor de re-integratie van slachtoffers. Door officiële erkenning van schade die slachtoffers te verduren hebben gehad kan dit een bijdrage leveren binnen de processen van *reconciliation* (Theissen 2004:8). Volgens de participanten zouden er dan ook meer oplossingen worden geboden voor de problemen die zij hebben ondervonden als gevolg van het conflict. Het is dan niet meer mogelijk voor de overheid om zich van de hulp die zij willen af te keren. De hulp die zij graag zouden zien van de overheid is voornamelijk individuele hulp op materieel gebied.

Institutionele hervormingen en vertrouwen in het rechtssysteem

In het vredesakkoord dat in 1996 werd gesloten werden institutionele hervormingen beloofd. Deze institutionele hervormingen zouden hervormingen binnen het leger, politie en justitie betekenen. Daarnaast zouden de rechten van de inheemse bevolking meer beschermd worden. De hervormingen zouden ervoor moeten zorgen dat er meer vertrouwen in het nieuwe

⁷¹ Interview met Martina. Participant van Movimiento de Victimas. Op 8-4-2014.

⁷² Interview met Ana. Participant van Movimiento de Desarraigada. Op 10-4-2014.

politieke stelsel komt, zowel in het rechtssysteem als in de overheid (Hovil & Quinn 2005:17). De participanten zijn echter niet of nauwelijks bekend met institutionele hervormingen. Velen van hen hebben geen weet van enige hervormingen bij de politie of het leger. Ze weten niet of er veranderingen hebben plaatsgevonden en hoe dit er dan uit zou moeten zien.

Leo vertelt dat de invloed van de overheid op het rechtssysteem nog altijd erg groot is en het Ministerio Publico hierdoor niet goed functioneert. Anderen vertellen dat er daarnaast nog sprake is van corruptie. Volgens hen heeft het alleen zin om een proces aan te vechten op het moment dat je macht en geld hebt. De participanten zeggen dat zij geen kans hebben om een goed proces te voeren, omdat zij arm zijn. Zij kunnen geen rechters omkopen. Het gevolg is dat hun zaak telkens onder op de stapel zal verdwijnen en er geen strafrechtelijk proces van de grond komt.⁷³

Om de cultuur van straffeloosheid in Guatemala tegen te gaan, werd er in de vredesakkoorden gepleit voor democratische modernisering van het justitiële systeem en in het bijzonder van het strafrechtelijk systeem (Kauffman 2005:11). Op deze manier zou de rechtspositie van de bevolking versterkt moeten worden. Echter, de hiervoor beschreven situatie laat zien dat eventuele veranderingen in het gerechtelijk systeem niet hebben geleid tot een versterking van de rechtspositie van de Guatemalteekse burger. Nicolas geeft hier als reactie op dat de overheid de wet telkens naar haar eigen hand zet. Dit doet zij door de wet op een dusdanige manier te interpreteren dat zij altijd haar gelijk kan halen.⁷⁴

Daarnaast kwam ook sterk naar voren dat veel mensen nog angst hebben voor de overheid. Aan de ene kant wordt er gezegd dat ze weten dat het conflict nu voorbij is, aan de andere kant spreken ze ook over hoeveel macht de overheid volgens hen nog heeft. Het voorbeeld van de vrijspraak van Rios Montt wordt hierbij aangehaald. Jorge vertelt dat hij nog altijd bang is voor de overheid en voor de mogelijke consequenties die een dergelijk proces met zich mee kunnen brengen. Hij zegt dat burgers mogelijk gevaar lopen als de overheid erachter komt hoe velen over de overheid denken. Ze zijn bang dat de overheid hen bijvoorbeeld alsnog vermoord.⁷⁵ Participanten geven hiermee aan dat de consequenties uit de tijd van het conflict nog altijd dusdanig groot zijn dat de angst voor herhaling blijft bestaan.

Strafrechtelijke vervolgingen en een goed rechtssysteem zijn in een klimaat van straffeloosheid des te meer belangrijk om tot een fase van *reconciliation* te komen.

⁷³ Interview met Isabella. Participant van Movimiento de Victimas. Op 10-4-2014.

⁷⁴ Interview met Nicolas. Participant van LIGA. Op 11-4-2014.

⁷⁵ Interview met Jorge. Op 1-4-2014.

Rechtszaken kunnen een signaal zijn van een versterkt en onafhankelijker juridisch systeem en een eerlijkere rechtsorde. Hierbij kunnen rechtszaken dus vooral een bijdrage leveren aan *reconciliation* op nationaal niveau (Kuijers 2007:27). Echter is een veel gegeven commentaar dat het beginnen van een proces in de huidige politieke situatie geen zin zou hebben. Volgens Jorge en Nicolas is de invloed van de overheid nog veel te groot binnen het rechtssysteem. Tevens houdt de huidige president Otto Perez Molina uit zelfbescherming de processen tegen. Hij had namelijk ook zelf een aandeel in de burgeroorlog. Hierdoor worden er geen processen gevoerd en blokkeert de overheid eerlijke processen. Voor de participanten is dit een reden om niet deel te nemen aan strafrechtelijke vervolgingen.

Om deze redenen is het ook moeilijk om tot een proces van *reconciliation* te komen. Volgens deze participanten is er sprake van *reconciliation* op het moment dat de overheid de genocide erkent en iedereen gelijke rechten heeft. Op dit moment werkt de overheid dit sterk tegen, waardoor ze ook het proces van *reconciliation* tegen werken. Een belangrijk onderdeel van *reconciliation* is het verkrijgen van gerechtigheid. Gerechtigheid verkrijgt je wanneer wetten en rechten worden toegepast en iedereen gelijk is in de naam van de wet, maar ook in praktijk. Op dit moment is er geen sprake van *justice*, omdat in praktijk niet iedereen gelijk wordt behandeld. Dit als gevolg door de scheiding tussen arm en rijk binnen de samenleving.

Het tegengaan van straffeloosheid is van groot belang om tot het uiteindelijke doel van *transitional justice – reconciliation* – te komen. Echter, met het huidige gebrek aan vertrouwen in de overheid en haar rechtssysteem wordt *reconciliation* zowel als proces als einddoel, niet haalbaar geacht door de participanten. In het volgende hoofdstuk zal hier verder op worden ingegaan.

Conclusie

In dit hoofdstuk is geïllustreerd hoe participanten aankijken tegen de processen van *transitional justice* en wat zij hier belangrijk aan vinden. Daarnaast is beschreven hoe zij denken dat de verschillende activiteiten bijdragen aan het bereiken van de doelen. De belangrijkste bevinding die uit dit hoofdstuk naar voren komt is dat persoonlijk herstel voor veel participanten centraal staat binnen de participatie binnen de activiteiten. Een verbetering van de situatie waarin de participanten nu leven is waar zij naar vragen. Echter, dragen niet alleen herstelmaatregelen – zoals herstelbetalingen en psychologische hulp – bij aan dit herstel, volgens de participanten. Uit dit hoofdstuk komt naar voren dat ook strafrechtelijke vervolgingen, vormen van waarheidsvinding en verantwoording een grote rol spelen bij

persoonlijk herstel. Met name het veroordelen van kopstukken uit het conflict, zoals Rios Montt, zou voor hen veel bijdragen aan het persoonlijk herstel. Deze kopstukken staan namelijk voor hen centraal binnen de aangerichte schade. Het persoonlijk herstel achten zij als één van de belangrijkste doelen van de processen van *transitional justice* en vinden het daarom ook belangrijk dat de activiteiten er op gericht zijn om individuen te helpen.

6. Straffeloosheid

Om de invloed van *transitional justice* processen op de percepties te bespreken, is het allereerst van belang om te weten om welke percepties het gaat. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op het begrip straffeloosheid en wat medewerkers en participanten van de organisaties hieronder verstaan.

Percepties van straffeloosheid

*‘Documenten over de oorlog worden onder op de stapel neergelegd. Ze [het Ministerio Público] willen gewoon niet helpen, omdat het bewijzen zijn tegen hen. Tegen de overheid. Ze [de overheid] beschermen de daders, zoals Ríos Montt, omdat ze bang zijn voor hem. Veel mensen in Guatemala ontkennen zelfs dat er genocide is geweest’.*⁷⁶

Het niet bestraffen van Ríos Montt leidt tot onbegrip bij zowel de participanten als de medewerkers van de organisaties. Volgens hen is deze casus het toonbeeld van de heersende straffeloosheid in Guatemala. Wanneer straffeloosheid ter sprake komt is de eerste reactie van de participanten van ons onderzoek vaak: *‘Ja, er is veel straffeloosheid’*. Er wordt daarmee als snel duidelijk dat er veel straffeloosheid is volgens de medewerkers en participanten van de organisaties.

Straffeloosheid wordt eigenlijk altijd uitgelegd als het overtreden van de wet, waarbij mensen niet gestraft worden. Wanneer er gesproken wordt over *impunidad* ofwel straffeloosheid, komt het begrip *justice* ook vrijwel direct naar voren. Volgens de medewerkers van de organisaties wordt het begrip *justice* vertaald naar het verkrijgen van gerechtigheid bij een strafrechtelijke vervolging. *Justice* verkrijgt je volgens hen alleen als er straf wordt uitgedeeld na een strafrechtelijke vervolging en niet direct door andere processen van *transitional justice*.

Deze eerste interpretatie van *justice* staat in relatie met het toepassen van wetten en regels. Wanneer de wetten en regels niet op de juiste manier worden toegepast en mensen niet gestraft worden, is er sprake van straffeloosheid. Sommige participanten van de organisaties linken het concept *justice* echter ook aan het oplossen van individuele problemen. Op dat moment wordt er geen link gelegd met het concept straffeloosheid. Het begrip ‘problemen’ heeft hiermee betrekking op de individuele problemen die zijn ontstaan als gevolg van het

⁷⁶ Semigestructureerd interview met Carlos. Medewerker van CALD.H. Op 11-03-2014.

conflict. Een voorbeeld hiervan is armoede, dat volgens de participanten is veroorzaakt door het feit dat het leger stukken land, huizen en bezittingen van de participanten heeft afgepakt. Om *justice* te verkrijgen moet er wel een vorm van verantwoording zijn. De overheid moet volgens hen de verantwoordelijkheid op zich nemen en de schade herstellen en daarmee tevens het conflict erkennen. Zolang als er geen vormen van erkenning en vormen van verantwoording - zoals het herstellen van de schade of het straffen van de dader - plaatsvinden wordt er geen *justice* bereikt volgens de participanten. Het verkrijgen van *justice* wordt hiermee gelinkt aan het feit dat de verantwoordelijken – en in de percepties van deze participanten is dat de overheid - de schade moeten herstellen en moeten voorzien in herstel. Dit herstel zou volgens hun plaats moeten vinden door middel van onder andere herstelbetalingen en het geven van stukken land.

Er wordt dus een onderscheid gemaakt in een vraag naar herstellende vormen van *justice* en vergeldende vormen *justice*. *Justice* wordt door alle medewerkers vertaald naar het verkrijgen van gerechtigheid bij een strafrechtelijke vervolging, waarbij er sprake is van een vergeldende vorm van *justice*. Andere activiteiten om *transitional justice* te verkrijgen, kunnen volgens veel medewerkers wel bijdragen aan *justice*, maar op een indirecte, herstellende manier, ofwel *restorative justice* (Roche 2006:2). Hierin verschillen de medewerkers van mening met de participanten van de organisaties.

Straffeloosheid accentueert volgens de participanten van ons onderzoek ook de tweedeling tussen arm en rijk in de samenleving. Er wordt met name gedoeld op het feit dat volgens de participanten en medewerkers het Ministerio Publico hun werk niet goed doet en er sprake is van corruptie binnen de rechtbank. '*Het is alleen voor rijke mensen mogelijk om een rechter om te kopen, waardoor zij meer kansen en mogelijkheden kunnen creëren*'.⁷⁷ Daarnaast verdwijnen de zaken van de armen altijd 'onder-de-tafel', zoals Jorge vertelt.⁷⁸ Er worden veel rechters omgekocht, waardoor de overtreders van hedendaagse delicten vaak al snel op vrije voeten zijn. Ook de meerderheid van de medewerkers geeft aan dat strafrechtelijke vervolgingen in Guatemala niet zorgen voor een vermindering van straffeloosheid. Doordat zaken niet worden behandeld in Guatemala, blijft straffeloosheid gewoon doorgaan.

Eén van de gevolgen van straffeloosheid is volgens de participanten dat de daders op vrije voeten zijn en er niemand meer terecht wordt geroepen. Dit zorgt er voor dat mensen denken dat ze alles mogen doen, zonder dat dit consequenties zal hebben. Hierdoor blijft er volgens

⁷⁷ Interview met Nicolas. Participant van LIGA. Op 11-4-2014.

⁷⁸ Interview met Jorge. Participant van LIGA. Op 1-4-2014.

de participanten een klimaat van geweld bestaan.⁷⁹ Een ander gevolg van straffeloosheid is eigenrichting. Een belangrijk gevolg van straffeloosheid is, dat geweld, moorden en armoede blijft bestaan. Mensen worden toch niet gestraft, waardoor mensen gewoon door blijven gaan met het plegen van geweld, corruptie en moorden. Isabel vertelt dat er in sommige dorpen mensen werden gelyncht, om zo mensen te straffen. Bij lynchen wordt het recht in eigen hand genomen door de bevolking, met als gevolg dat er meer geweld komt (García 2004:12). De samenleving zou hiermee in een negatieve spiraal terecht komen en een samenleving vol geweld kunnen ontstaan, omdat niemand de verantwoordelijkheid neemt om de daders te straffen.⁸⁰

Een ander gevolg van straffeloosheid is dat er geen zekerheid is voor de burgers of de wet bescherming biedt. Het feit dat de overheid de genocide ontkent, de organisaties nauwelijks steunt en veel invloed heeft in belangrijke strafzaken zoals de zaak van Rios Montt, zorgt ervoor dat de burgers weinig vertrouwen hebben in de overheid. De overheid neemt haar verantwoordelijkheid niet. De invloed van de overheid is echter cruciaal om een transformatie door te maken naar een samenleving waar iedereen gelijke kansen heeft. De steun van de overheid in de programma's waarin zij participeren is daarom erg belangrijk, dit zou volgens de medewerkers en de participanten van de organisaties ook zorgen voor meer vertrouwen in de overheid. Anderen wijzen erop dat er geen vertrouwen meer is in de staat en staatsorganisaties, als gevolg van straffeloosheid. Veel mensen zetten zich af tegen de staat en de nationale wetten en maken alleen nog maar gebruik van hun eigen inheemse wetten om mensen te straffen. Dit kan volgens Carlos, een medewerker van het PNR, echter problematisch zijn, omdat mensen de nationale wet niet meer erkennen en respecteren. Hierdoor kan er nog meer straffeloosheid ontstaan.⁸¹

De gevolgen van straffeloosheid voortkomend uit het conflict zijn sterk aanwezig in de hedendaagse samenleving. Medewerkers en participanten ervaren vooral wroeging en onbegrip voor de heersende straffeloosheid voor de daders van het conflict. Dit betekent niet dat er voor andere delicten geen vormen van straffeloosheid bestaat, maar dit komt minder ter sprake. Velen zijn bang dat de geschiedenis zich zal herhalen of dat huidige machthebbers dezelfde soort delicten zullen plegen als zij ten tijde van het conflict hebben gedaan. De heersende straffeloosheid tekent daarmee de huidige samenleving in zijn onzekerheden.

⁷⁹ Semigestructureerd interview Hector. Medewerker van Movimiento de Desarraigada. Op 28-03-2014.

⁸⁰ Interview met Nicolas. Participant van LIGA. Op 11-4-2014.

⁸¹ Open interview met Carlos. Medewerker van de PNR. Op 03-04-2014.

Conclusie

Straffeloosheid duidt op het niet berechten en bestraffen van degenen die zich aan mensenrechtenschendingen schuldig hebben gemaakt (Zur 1994:12). Volgens medewerkers en participanten van organisaties wordt straffeloosheid gedefinieerd als het niet bestraffen van daders van delicten. Een klimaat van straffeloosheid kan het vertrouwen in het rechtssysteem ondermijnen, waardoor verdere wreedheden in een samenleving gestimuleerd kunnen worden (Theissen 2004:2). Een gevolg hiervan kan eigenrichting of lynching zijn, met als mogelijk gevolg dat wettelijke regels niet meer in acht worden genomen en alleen het recht nog naar eigen hand wordt gezet. Participanten van ons onderzoek wijzen er op dat er geen vertrouwen meer is in de staat en staatsorganisaties, als gevolg van straffeloosheid. *Transitional justice* mechanismen en processen kunnen daarmee van groot belang zijn in een samenleving waar straffeloosheid heerst, omdat *transitional justice* hoop en vertrouwen schept in de nieuwe regering (Benomar 1995:33). Om hoop en vertrouwen te creëren moet volgens de participanten van dit onderzoek echter eerlijke processen worden gevoerd, waar geen sprake is van omkoping en waar wetten goed en eerlijk worden toegepast. Pas op dat moment kan straffeloosheid worden tegengegaan.

7. Conclusie & discussie

Achttien jaar na het einde van de burgeroorlog in Guatemala is de nasleep van het conflict nog steeds merkbaar in het dagelijks leven van veel inwoners. Hoewel er na de ondertekening van de vredesakkoorden verbetering werd beloofd, is er nog steeds sprake van economische problemen en weinig vertrouwen in de overheid en het gerechtelijk systeem. Met de komst van de vredesakkoorden werden er *transitional justice* processen doorgevoerd: er werd een waarheidscommissie ingesteld, institutionele hervormingen doorgevoerd en herstelmaatregelen getroffen. Het akkoord en deze veranderingen moesten ervoor zorgen dat er een einde kwam aan politiek geweld, dat het toezicht op de mensenrechten toe zou nemen en dat democratisering plaats zou vinden (Tomuschat 2001:223). Aanpassingen in het politieke stelsel zouden het vertrouwen van de lokale bevolking in de staatsorganen en samenleving herstellen (Hovil & Quinn 2005:17). *Transitional justice* mechanismen kunnen bijdragen aan het verkrijgen van gerechtigheid, zodat burgers het conflict een plek kunnen geven in hun leven en bieden hiermee een mogelijkheid voor slachtoffers om verder te gaan met hun leven. Dit met als einddoel *reconciliation* (Avruch 2010:39).

In het huidige politieke klimaat van Guatemala heerst echter nog steeds wantrouwen jegens de overheid en is er sprake van een klimaat van straffeloosheid. Het gegeven dat de huidige president, Otto Perez Molina, ten tijde van de oorlog gelegerd was in Nebaj, mensenrechtenschendingen heeft begaan en de genocide ontkent, biedt weinig vertrouwen in de overheid en zorgt voor een beperkt herstel van de samenleving. Corruptie, het niet straffen van daders, bureaucratie en het niet erkennen van slachtoffers heeft een klimaat van straffeloosheid teweeggebracht. Ook straffeloosheid brengt mogelijke beperkingen mee in het proces naar *reconciliation*. Het politieke klimaat dat heerst – dus de combinatie van de huidige overheid en straffeloosheid – oefent veel invloed uit op processen van *transitional justice*. Processen gaan langzaam, slachtoffers worden zelden erkend en niet uitbetaald. Daarnaast duurt het jaren voordat er iets van de grond komt. Al deze omstandigheden zorgen ervoor dat processen van *reconciliation* moeizaam verlopen.

Dat processen van *reconciliation* slecht van de grond komen zien we ook terug in Nebaj. In Nebaj zijn verschillende slachtofferorganisaties actief. Opvallend hierbij is dat er slechts één overheidsorganisatie is die zich bezighoudt met *transitional justice*, namelijk de PNR. De PNR houdt zich bezig met herstelbetalingen aan slachtoffers van het conflict. Deze organisatie voorziet in vijf vormen van herstel: herstel van materialen, monetaire reparaties, psychosociale reparatie en wederopbouw, cultureel herstel en waardigheid van slachtoffers.

Andere slachtofferorganisaties zijn *grassroots* organisaties, die zich deels met *transitional justice* bezighouden. Een aantal *grassroots* organisaties waarbij wij onderzoek hebben gedaan, zijn: Liga Guatemalteca de Higiene Mental, Movimiento de Victimas en Movimiento de Desarraigada. Liga houdt zich bezig met het zoeken naar vermiste, levende kinderen. Movimiento de Victimas en Movimiento de Desarraigada organiseren opgravingen van illegale begraafplaatsen en herbegrafenissen op legale begraafplaatsen en voorzien in psychologische hulp. Door het gegeven dat er slechts één slachtofferorganisatie in Nebaj is die geleid wordt door de overheid, kan geconcludeerd worden dat de huidige overheid momenteel weinig doet om slachtoffers van het conflict te helpen. Slachtoffers zijn hierdoor met name aangewezen op de *grassroots* organisaties die aanwezig zijn in Nebaj. De hulp die wordt geboden vanuit de overheidsorganisatie PNR blijkt daarnaast moeizaam en langzaam te verlopen. Zo is er veel bureaucratie en corruptie binnen het programma. Ook wordt er vastgehouden aan een eenduidige slachtoffer-dader dichotomie door de PNR, waardoor de ex-PAC leden worden uitgesloten van het programma en niet in hun lijden worden erkend. Dit kan zorgen voor extra wrijvingen in de samenleving, waardoor mensen zich niet kunnen verzoenen (Viaene 2011:1161). Deze situatie is een weerspiegeling van het huidige politieke klimaat, waarin straffeloosheid, bureaucratie en corruptie een grote rol spelen en *reconciliation* ver weg lijkt te zijn.

In het hierop volgende gedeelte zullen de doelen van *transitional justice* besproken worden en wordt de koppeling gemaakt met straffeloosheid. Onze hoofdvraag: *Wat is de betekenis en de impact van processen van transitional justice op percepties van straffeloosheid in Nebaj, Guatemala?*, zal hiermee worden beantwoord.

Waarheid

Waarheid wordt gezien als een belangrijk doel van slachtofferorganisaties. Volgens participanten en medewerkers is het achterhalen van de waarheid van groot belang, zodat deze naar buiten kan worden gebracht en de geschiedenis van het land kenbaar kan worden gemaakt. Op deze manier zou de rest van de samenleving hiervan kunnen leren, zodat de geschiedenis zich nooit meer hoeft te herhalen. Opgravingen en herbegrafenissen dragen volgens medewerkers en participanten bij aan het achterhalen van deze waarheid. De mogelijkheid om geliefden op te graven betekent voor velen dat zij erachter komen wat er is gebeurd en wie de daden heeft begaan. Daarnaast kunnen opgravingen volgens medewerkers vaak worden beschouwd als bewijs. Bij de activiteit zoeken naar vermiste kinderen wordt de

waarheid pas kenbaar bij een hereniging. Op dat moment kunnen de familieleden spreken over de geschiedenis die zich heeft afgespeeld. Het vinden van verdwenen kinderen wordt daarom ook gezien als een vorm van waarheidsvinding.

Het achterhalen van de waarheid gebeurt vaak wanneer men spreekt over het verleden. De waarheid die hierbij wordt gevormd, wordt door Avruch (2010:37) persoonlijke waarheid genoemd. Door het ophalen van de persoonlijke waarheid en de ervaren pijn en verdriet, wordt herstel bevorderd. Om deze reden wordt psychologische hulp belangrijk geacht. Ook draagt psychologische hulp bij aan het vormen van een collectieve waarheid en *reconciliation*, doordat grote groepen slachtoffers met elkaar in gesprek gaan. Dit kan een bijdrage leveren aan het vormen van een persoonlijke waarheid, doordat zij weer bevestiging zien in het geheel.

Medewerkers vinden ook dat herstelbetalingsprogramma's leiden tot het achterhalen van de waarheid. Het achterhalen van de waarheid vindt volgens hen vooral plaats door het afnemen van testimonia door werknemers, omdat daarin de persoonlijke waarheid van mensen wordt opgetekend. De participanten noemen hierbij dat door middel van herstelbetalingsprogramma's het slachtofferschap wordt erkend. Dit geeft een bevestiging van het conflict en daarmee draagt het bij aan waarheidsvinding. Het vinden van de waarheid kan volgens medewerkers en participanten een bijdrage leveren aan het terugdringen van straffeloosheid, doordat deze activiteiten bewijzen kunnen zijn binnen een strafrechtelijke vervolging. Medewerkers en een deel van de participanten koppelen straffeloosheid direct aan straf en strafrechtelijke vervolgingen. Als daders gestraft worden, dan verkrijg je *justice* en heb je geen straffeloosheid meer, is een veel gebruikt argument. Op deze manier kunnen strafrechtelijke vervolgingen volgens medewerkers en volgens een deel van de participanten van invloed zijn op straffeloosheid. Mensen spreken, volgens medewerkers, echter niet altijd de waarheid in een rechtszaal. Hierdoor zullen strafrechtelijke vervolgingen dus niet altijd bij dragen aan het achterhalen van de echte waarheid. Participanten geven daarnaast aan dat strafrechtelijke vervolgingen niet het uiteindelijke doel is voor hen om deel te nemen aan activiteiten van organisaties. De belangrijkste reden voor hen is het vinden van een individuele waarheid, die een bijdrage levert aan persoonlijk herstel.

Waarheidsvinding en waarheid zijn volgens medewerkers en participanten van belang om andere doelen van *transitional justice* te kunnen bereiken. Het erkennen van de waarheid kan leiden tot processen van verantwoording en herstel. Op deze manier kan *reconciliation* ontstaan binnen de samenleving.

Verantwoording

Een ander doel van *transitional justice* dat door middel van de activiteiten wordt gepoogd te bereiken, is het afleggen van verantwoording. De meeste medewerkers en participanten vinden dat de overheid een groot deel van de verantwoordelijkheid draagt voor het conflict en dat zij om deze reden haar verantwoordelijkheid moet nemen voor haar daden. Volgens de medewerkers van de overheidsorganisatie PNR dragen opgravingen en herbegravenissen bij aan het afleggen van verantwoording door de overheid. Opgravingen kunnen namelijk gezien worden als bewijzen tegen de staat. Doordat de staat zelf ook opgravingen uitvoert, laat zij zien dat zij schuld erkennen aan het geweld dat er is gepleegd ten tijde van het conflict en hiervoor verantwoording wil afleggen.

Het uitkeren van herstelbetalingen wordt door de medewerkers en participanten van de PNR ook gezien als een manier waarop verantwoordelijkheid door de overheid wordt genomen. Door het uitkeren van herstelbetalingen geeft de overheid volgens hen blijk van de schuld die zij hadden ten tijde van het conflict. Deze zouden zij nu willen herstellen en verantwoording nemen. Medewerkers en participanten van niet-overheidsorganisaties zijn het hier niet mee eens. Volgens hen is de overheid niet actief genoeg en doen zij weinig om slachtoffers op te graven van illegale begraafplaatsen, waardoor de overheid volgens hen niet de verantwoording op zich neemt. Hierbij moet worden opgemerkt dat ondanks dat de overheid hulp biedt bij het herstellen van de schade van het conflict, dit niet betekent dat zij ook verantwoording neemt voor het conflict, zoals door sommigen wordt gesuggereerd. Dat de overheid een deel van de schade herstelt, wil niet automatisch zeggen dat zij ook schuld bekend. Deze twee aspecten kunnen namelijk ook los van elkaar worden gezien.

Een andere manier om de verantwoordelijken ter verantwoording te roepen is door middel van strafrechtelijke vervolgingen. Het belangrijkste doel van strafrechtelijke vervolging is immers het afleggen van verantwoording voor daden begaan tijdens het conflict (Kuijers 2007:24). Daders worden dan in de rechtbank verantwoordelijk gesteld voor hun daden. Wanneer er ook daadwerkelijk wordt gestraft, kan het ter verantwoording roepen van de verantwoordelijken bijdragen aan een vermindering van straffeloosheid.

Herstel

Binnen processen van *transitional justice* staat naast waarheidsvinding en verantwoording, het herstel van het slachtoffer en de samenleving centraal. Herstelprogramma's zijn geïnstalleerd om *reconciliation* te bevorderen (Thoms et al. 2010). Het idee is dat wanneer de

situatie van het slachtoffer verbeterd of hersteld wordt tot de situatie, zoals die was voor het gewapende conflict, er dan *reconciliation* bereikt wordt (Skaar et al. 2005). Persoonlijk herstel wordt met name door de participanten van het programma belangrijk geacht. De participanten van het programma zitten vaak nog met veel vragen over familieleden die zijn verdwenen. Zij vragen zich af of ze hun geliefden ooit nog zullen weerzien. Daarnaast ervaren zij emoties van angst, woede en verdriet, als gevolgen van het conflict. De medewerkers vinden het belangrijk dat slachtoffers van het conflict hiermee geholpen worden en vinden persoonlijk herstel daarom ook erg belangrijk. Herstel speelt namelijk een belangrijke rol in het openen van ruimte voor rouw, het aanpakken van trauma en ritualiseren van symbolische sluiting (Wilson & Hamber 2002:38).

Door het uitvoeren van opgravingen wordt volgens de medewerkers de waardigheid van het slachtoffer hersteld. Bij zowel opgravingen als herenigingen kan de waarheid verhelderend zijn, doordat vragen die slachtoffers en nabestaanden hadden over vermissingen en de geschiedenis die zich heeft afgespeeld, beantwoord kunnen worden.

Zowel de medewerkers als de participanten geven aan dat de slachtoffers verdriet en woede kwijt kunnen raken door te praten. Op deze manier kan herstel plaatsvinden van wat er is gebeurd. Een onderdeel van het programma van opgravingen is het bieden van psychologische hulp. Zoals eerder gezegd draagt het spreken over het verleden bij aan persoonlijk herstel. Kritiek van enkele medewerkers is echter dat psychologische hulp pas twintig à dertig jaar na de ergste daden wordt geboden. Het gevolg hiervan is dat psychologische hulp niet meer goed bijdraagt aan herstel.

Een andere vorm van herstel die wordt geboden is in de vorm van herstelbetalingen. Veel slachtoffers leven na het conflict nog steeds in armoede, waarbij een dergelijke vergoeding herstel kan bieden. Herstelbetalingen zijn erg belangrijk voor slachtoffers, omdat slachtoffers weer een huis kunnen bouwen of grond of andere zaken kunnen kopen. De medewerkers zijn hier echter wel kritisch op en geven aan dat een vergoeding van grote waarde kan zijn, mits er een goede investering – zoals een stuk land – wordt gedaan. Het kopen van luxe goederen draagt volgens medewerkers namelijk niet bij aan het herstel van het individu of de samenleving. In de meeste gevallen zorgen herstelbetalingsprogramma's volgens medewerkers wel voor herstel en kan het een belangrijke bijdrage zijn voor mensen om weer te kunnen beginnen met het op bouwen van iets.

Volgens de participanten van ons onderzoek, hebben herstelbetalingen weinig potentie tot het leveren van een bijdrage in de vermindering van straffeloosheid. De belangrijkste manier waarop het een bijdrage zou kunnen leveren volgens de participanten, is door middel van de

versterking van de rechtspositie bij aangeboden psychologische hulp. Dit zou in theorie een bijdrage kunnen leveren aan het ter verantwoording roepen van de verantwoordelijken en het verkrijgen van *justice*, aldus de participanten.

***Transitional justice* in het huidige politieke klimaat**

Persoonlijk herstel is het belangrijkste doel voor participanten voor deelname aan de activiteiten van de organisaties. Medewerkers noemen naast persoonlijk herstel ook het achterhalen van de waarheid, persoonlijke *reconciliation* en het afleggen van verantwoording. De activiteiten van organisaties dragen echter niet altijd bij aan *reconciliation* en het afleggen van verantwoording. De politieke situatie waarin Guatemala zich bevindt, speelt hierbij een grote rol. Het huidige politieke klimaat, bestaande uit straffeloosheid en de huidige overheid met een ex-generaal als president, maakt dat de doelen van *transitional justice* – waarheid, verantwoording, herstel en uiteindelijk *reconciliation* – moeilijk of niet bereikt kunnen worden. Volgens participanten en medewerkers van de organisaties is er veel corruptie, zowel in de huidige politiek, als in de rechtbanken. Hierbij wordt een situatie geschetst, waarbij sprake is van een discrepantie tussen arm en rijk binnen de huidige samenleving. Hierdoor is het voor mensen met financiële middelen mogelijk om rechters en andere ambtenaren om te kopen, zodat zij rechtszaken kunnen winnen. Dit maakt dat er geen eerlijke processen plaatsvinden en er niet tot waarheid en verantwoording gekomen kan worden, twee van de doelen van *transitional justice*. Dit beïnvloedt tevens het proces en het einddoel: *reconciliation*. Strafrechtelijke vervolgingen zouden volgens participanten van ons onderzoek een bijdrage kunnen leveren aan deze doelen. Dit mits er sprake is van een eerlijke, transparante rechtsgang, er geen corruptie meer is en zaken niet meer onderop de stapel belanden, maar worden behandeld.

***Transitional justice* en straffeloosheid**

Het niet berechten en bestraffen van degenen die zich schuldig hebben gemaakt aan de schending van mensenrechten wordt door Zur (1994:12) bestempeld als een situatie van straffeloosheid. Deze situatie kan er voor zorgen dat het vertrouwen in het rechtssysteem wordt ondermijnd en dat wandaden in de samenleving gestimuleerd worden (Theissen 2004:2). Wanneer in de nieuwe regering nog daders uit het conflict zitten, die mensenrechtenschendingen hebben begaan, scheidt dit angst. In Guatemala is dit het geval en deze daders houden elkaar de hand boven het hoofd. Dit veroorzaakt wantrouwen in de

overheid en haar systeem. Straffeloosheid binnen een samenleving kan hierdoor grote gevolgen hebben. Participanten van ons onderzoek bevestigen dat het vertrouwen in de overheid en haar rechtssysteem zijn weggevaagd door het klimaat van straffeloosheid. Dit met als gevolg dat er eigenrichting ontstaat. Echter heeft straffeloosheid meer gevolgen dan alleen eigenrichting. Door gebrek aan vertrouwen worden economische ontwikkelingen, besluitvorming en de wederopbouw geremd (Theissen 2004:2). *Transitional justice* mechanismen en processen kunnen van groot belang zijn in een samenleving waar straffeloosheid heerst, omdat *transitional justice* hoop en vertrouwen schept in de nieuwe regering (Benomar 1995:33). Deze processen kunnen echter ook worden geremd binnen het klimaat van straffeloosheid. Om hoop en vertrouwen te creëren is het volgens de participanten van dit onderzoek van belang dat er eerlijke processen worden gevoerd, er geen sprake is van omkoping en dat wetten goed en eerlijk worden toegepast. Pas op dat moment kan straffeloosheid worden tegengegaan en kunnen processen van *transitional justice* goed worden uitgevoerd.

Hiermee komen wij tot de conclusie dat in theorie de activiteiten van de organisaties indirect kunnen bijdragen aan een vermindering van straffeloosheid, maar dat dit in de praktijk slechts mogelijk is met hulp en steun van de overheid. Dit betekent dat er eerlijke, snelle, gerechtelijke processen – met weinig bureaucratie en zonder corruptie – zouden moeten komen en dat wetten consequent toegepast moeten worden. Alleen hierdoor kan straffeloosheid werkelijk tegengegaan worden. Op deze manier zouden percepties van straffeloosheid in de hedendaagse samenleving van Nebaj kunnen veranderen. Echter is dat op dit moment, in de huidige politieke situatie, niet mogelijk. De activiteiten van de organisaties dragen daarmee alleen bij op een individueel niveau en niet, zoals wordt getracht door *transitional justice*, op het niveau van de samenleving.

Slotwoord

In een onderzoeksperiode van twee maanden in Nebaj hebben wij inzicht verworven in de nasleep van het conflict. We kwamen er tijdens ons onderzoek achter dat de processen van *transitional justice* erg complex en groot zijn en dat het onmogelijk was om deze volledig bloot te leggen in twee maanden tijd. Er zijn veel processen van *transitional justice* en de invloed van de politiek op deze processen is groot. Veel mensen en organisaties hebben vandaag de dag nog steeds dezelfde ideeën over de manier waarop politieke ideologieën uit de oorlog moeten worden bereikt. Sommigen van hen willen, net zoals tijdens het conflict, nog

steeds gerechtigheid en gelijkheid verkrijgen op een gewelddadige manier. *Transitional justice* processen blijken daardoor veel meer te zijn dan de activiteiten van organisaties op zich. De periode die wij hebben doorgebracht was te kort om meer inzicht te verwerven in de onderliggende ideeën uit het conflict. Wel hebben we duidelijk willen maken dat de politieke situatie juist erg belangrijk is om processen van *transitional justice* te begrijpen. Naar onze mening is het alleen mogelijk met de steun van de overheid, om het uiteindelijke doel van *transitional justice – reconciliation* – te bereiken.

8. Literatuurlijst

Amnistía Internacional

2002 Guatemala: reaparecen las Patrullas de Autodefensa Civil. Elektronisch document, http://www.acnur.org/t3/uploads/media/COI_559.pdf?view=1 Geraadpleegd op 18 januari 2014.

Anderlini, Sanam.N., Conaway, Camille.P., and Kays, Lisa.

Z.J Transnational Justice and Reconciliation. Elektronisch document, <http://internationalalert.org/sites/default/files/library/TKTransitionalJustice.pdf> Geraadpleegd op 18 november 2013.

Androff, David K.

2012 Can Civil Society Reclaim Truth? Results from a Community-Based Truth and Reconciliation Commission. *The International Journal of Transitional Justice*, 6:296-317.

Avruch, K.

2010 Truth and Reconciliation Commissions: Problems in Transitional Justice and the Reconstruction of Identity. *Transcultural Psychiatry* 47(1): 33-49.

Backer, David.

2003 Civil society and transitional justice: possibilities, patterns and prospects. *Journal of Human Rights*, 2:297-313.

Bell, Christine.

2007 The 'New Law' of Transitional Justice. Elektronisch document, <http://www.peace-justice-conference.info/download/WS1-Bell%20report.pdf>. Geraadpleegd op 17 november 2013.

Benomar, Jamal.

1995 Truth after transitions in: Neil.J. Kritz ed. *Transitional justice: how emerging democracies reckon with former regimes*. Washington: United States Institute of Peace.

Bloomfield, David. Barnes, Teresa., and Huyse, Luc.

2003 Reconciliation after violent conflict: a handbook. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

Brett, Roddy.

2011 Confronting Racism from within the Guatemalan State: The Challenges Faced by the Defender of Indigenous Rights of Guatemala's Human Rights Ombudsman's Office. *Oxford Development Studies*, 39(2):205-228.

Buijs, Caroline van den.

2010 Guatemala en de strijd tegen straffeloosheid: de perceptie van CICIG in de media. Thesis, Universiteit Gent.

Commission for Historical Clarification (CEH)

1999 Guatemala: Memory of Silence. Elektronisch document, <https://hrdag.org/wp-content/uploads/2013/01/CEHreport-english.pdf>
Geraadpleegd op 14 januari 2014.

Clark, Janine.N.

2008 The three Rs: retributive justice, restorative justice, and reconciliation. Wales: University of Aberystwyth: International Politics Department.

Cohen, Stanley

1996 Government Responses to Human Rights Reports: Claims, Denials, and Counterclaims. *Human Rights Quarterly*, 18(3):517-543.

Comisión Internacional Contra la Impunidad en Guatemala (CICIG)

2007 Antecedentes. Elektronisch document, <http://www.cicig.org/index.php?page=antecedentes> Geraadpleegd op 18 januari 2014.

Crandall, J.

2004 Truth Commissions in Guatemala And Peru: Perpetual Impunity And Transitional Justice Compared, *Peace, Conflict and Development*, 4.

Crocker, David.A.

2003 Reckoning with past wrongs: a normative framework. In: Carol.A.L.Prager and Trudy Govier ed. *Dilemmas of reconciliation: cases and concepts*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press.

Donais, Timothy.

2008 Local Ownership and Security Sector Reform. Brussel: DCAF Publications.

Doretti, M., and Fondebrider, L.

2001 Science and human rights: truth, justice, reparation and reconciliation: a long way in third world countries. *In: Archaeologies of the Contemporary Past*. Victor Buchli and Gavin Lucas, eds. Pp. 138-144. London: Routledge.

Early, John D.

1975 The changing proportion of Maya Indian and Ladino in the population of Guatemala. *American Ethnologist* 2(2):261-269.

García, Maria.C.F.

2004 Lynching in Guatemala, Legacy of War and Impunity. Fellow, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University.

Gustafson, Carrie.

1998 International criminal courts: Some dissident views on the continuation of war by penal means. *Houston Journal of International Law* 21(1):51-84.

Hamber, Brandon., and Wilson, Richard.A.

2002 Symbolic closure through memory reparation and revenge in post-conflict societies. *Journal of Human Rights* 1(1):35-53.

Hayner, Priscilla, B.

2001 *Unspeakable truths: Facing the challenge of truthcommissions*. New York: Routledge.

Hey, H.

1995 *Gross human rights violations: a search for causes, a study of Guatemala and Costa Rica*. Den Haag: Nijhof.

Hinton, A

2005 *Why did they Kill? Cambodia in the Shadow of Genocide*. Berkeley: University of California Press.

Hovil, L., and Quinn, J.

2005 *Peace First, Justice Later: Traditional Justice in Northern Uganda*, Refugee Law Project.

Huyse, Luc.

1995 *Justice after transition: on the choices successor elites make in dealing with the past*. In: Neil J. Kritz ed. *Transitional justice: how emerging democracies reckon with former regimes*. Washington: United States Institute of Peace.

Jay, M.

2003 *Local Ownership and Changing Relationships in Development Cooperation*. R al Lavergne CCIC-CIDA Dialogue.

Kauffman, Craig.

2005 *Transitional Justice in Guatemala: Linking the Past and the Future*. Miami: Prepared for the ISA-South Conference.

Kent, R.K.

1995 *Contextualizing hate: The Hague Tribunal, the Clinton administration and the Serbs*.

Kuijers, Marjolein.

2007 El olvido está lleno de memoria: een onderzoek naar de bijdrage van de waarheidscommissies van Argentinië en Chili aan verzoening. Doctoraalscriptie, Universiteit van Utrecht.

Lambourne, Wendy.

2009 Transitional Justice and Peacebuilding after Mass Violence. The international Journal of Transitional Justice 3:28-48.

Lederach, John.P.

1997 Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies. Washington: United States Institute of Peace Press.

Leebaw, Bronwyn, A.

2008 The Irreconcilable Goals of Transitional Justice. Human Rights Quarterly 30(1): 95-118.

Lundy, Patricia., and McGovern, Mark.

2008 Whose Justice? Rethinking Transitional justice from the Bottom up. Journal of Law and Society, 35(2): 265 – 292.

Mac Ginty, Roger., and Williams, Andrew.

2009 Conflict and Development. New York: Routledge.

Mercelis, Marieke.

2010 Gedwongen verdwijningen tijdens het intern gewapend conflict in Guatemala: een onderzoek naar de politieke en juridische oorzaken inzake straffeloosheid. Thesis, Universiteit Gent.

Minow, Martha.

1998 Between vengeance and forgiveness: facing history after genocide and mass violence. Boston: Beacon Press.

Mobekk, Eirin.

- 2005 Transitional Justice in Post-Conflict Societies: approaches to Reconciliation. In: After Intervention: Public Security Management in Post-Conflict Societies - From Intervention to Sustainable Local Ownership, eds. Ebnother, A and Fluri, P., Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva.

Monash, James.M.

- 2009 Vigilantes Unmasked: an Exploration of Informal Criminal Justice in Contemporary South Africa. ANZ Critical Criminology Conference Proceedings. <http://artsonline.monash.edu.au/criminology/files/2013/03/anz-critical-criminology-conference-2009-proceedings.pdf#page=142> Geraadpleegd op 17 december 2013.

Nickel, James.

- 2010 Making Sense of Human Rights. New Jersey: Wiley-Blackwell Publishers.

Orentlicher, Diane.F.

- 1995 Settling accounts: the duty to prosecute human rights violations of a prior regime. In: Neil.J. Kritz ed. Transitional justice: how emerging democracies reckon with former regimes. Washington: United States Institute of Peace.

PNR

- 2010 Política Nacional de Resarcimiento. Guatemala stad: Comisión Nacional de Resarcimiento.

Pollefeyt, Didier.

- 2005 Straffeloosheid onder slachtoffers van misdaden; een ethische analyse vanuit holocauststudies. *Ethische Perspectieven* 15(3):225-236.

Posner, Eric.A., and Vermeule, Adrian.

- 2004 Transitional justice as ordinary justice. *Harvard Law Review* 117(3):761-825.

Preti, A.

- 2002 Guatemala: Violence in Peacetime – A Critical analysis of the Armed Conflict and the Peace Process. *Disasters*, 26 (2), 99-119.

Roche, Declan.

2006 Dimensions of Restorative Justice. *Journal of Social Issues* 62(2):217-238.

Salgado-Ruiz, Diana.E., Nobles-Montoya, Diana.V., and Ruiz-Arias, Viviana.M.

2011 Indemnización del dolor y subjetivación del trauma en víctimas del conflicto armado: Reparation for pain and trauma subjectification by armed conflict victims. *Revista Pensando Psicología* 7(12):127-133.

Sanford, Victoria

2005 *Buried Secrets: Truth and Human Rights in Guatemala*. New York: Palgrave Macmillan.

Schouten, Eveline.

2012 *Repairing the irreparable: Reparations for Human Rights Violation in Nebaj, Guatemala*. Bachelor Thesis, Universiteit Utrecht.

Siebert, Hannes.

1997 Healing the memory: cutting the cord between victim and perpetrator – interview with Father Michael Lapsley. *Track Two* 6(3&4):46.

Sieder, Rachel.

2010 Renegotiating ‘law and order’: judicial reform and citizen responses in post-war Guatemala. *Democratization*, 10(4):137-160.

Sieder, Rachel.

2011 Contested sovereignties: Indigenous law, violence and state effects in postwar Guatemala. *Critique of Anthropology* 31(3):161-184.

Skaar, Elin., Gloppen, Siri., and Suhrke, Astri.

2005 *Roads to Reconciliation*. Lanham: Lexington Books.

Sporin, Jelena.

2009 Of Broken Strings and Heroes: a field research on how people give substance to reconciliation in Nebaj, Guatemala. Thesis, University of Utrecht.

Stuesse, Angela.

2013 Si Hubo Genocidio: Anthropologists and the Genocide Trial of Guatemala's Ríos Montt. *American Anthropologist* 115(4): 658 – 666.

Theissen, Gunnar.

2004 Supporting Justice, Co-existence and Reconciliation after Armed Conflict: Strategies for Dealing with the Past. Elektronisch document, http://www.berghof-handbook.net/documents/publications/theissen_handbook.pdf
Geraadpleegd op 25 november 2013.

The World Bank Group

2009 Poverty rates. Elektronisch document, <http://www.worldbank.org/>
Geraadpleegd op 11 mei 2014.

Thoms, Oskar.N.T., Ron, James., and Paris, Roland.

2010 State-Level Effects of Transitional Justice: What Do We Know? *International Journal of Transitional Justice* 4(3):329-254.

Tomuschat, Christian.

2001 Clarification Commission in Guatemala. *Human Rights Quarterly*, 23(1):223-258.

United States Institute of Peace.

Vredesakkoorden van Guatemala. Elektronisch document, <http://www.usip.org/publications/peace-agreements-guatemala>
Geraadpleegd op 20 november 2013.

Uprimny, Yepes.

2009 Between Corrective and Distributive Justice: Reparations of Gross Human Rights Violations in Times of Transition. Inaugural Address, Utrecht University.

Vandeginste, Stef

2006 Internationaal humanitair recht en transitional justice: een LAT-relatie?
Internationaal humanitair recht in de kijker 2: 91-104.

Viaene, Lieselotte.

2010a Voices from the Shadows: the Role of Cultural Contexts in Transitional Justice Processes. Ph.D. dissertation, university of Ghent.

2010b Life Is Priceless: Mayan Q'eqchi' Voices on the Guatemalan National Reparations Program. The International Journal of Transitional Justice 4(1):4-25.

Viaene, Lieselotte.

2011 Dealing with the legacy of gross human rights violations in Guatemala: grasping the mismatch between macro level policies and micro level processes. The International Journal of Human Rights, 15(7):1160 – 1181.

Wulff, Herbert.

2004 Security sector reform in developing and transitional countries. Elektronisch document, http://www.berg-hofhandbook.net/documents/publications/dialogue2_wulf.pdf
Geraadpleegd op 21 juni 2014.

Zehr, Howard.

1997 Restorative Justice: The Concept. Corrections Today. 59(7):68-70.

Zur, Judith.

1994 The Psychological Impact of Impunity. Anthropology Today 10(3):12-17.

Bijlage A: Samenvatting in het Spaans – Resumen en Español

En 1996 el acuerdo de Paz puso fin al conflicto armado interno en Guatemala. Durante el conflicto 200.000 personas murieron y miles de personas han desaparecido. La

Comisión para el Esclarecimiento Histórico (CEH) concluyó que el estado era responsable del 93% de las muertes y el 83% de las víctimas fueron Indígenas. Para hacer frente a los abusos de los derechos humanos y actos de violencia cometidos durante el periodo del conflicto armado interno, es importante establecer procesos de justicia transicional. Normalmente este proceso de justicia transicional consisten en: procesos penales, comisiones de la verdad, los programas de reparaciones y reformas institucionales. Los objetivos que estos mecanismos están tratando de lograr son: descubrir la verdad, responsabilidad, recuperación y reconciliación. De esta manera puede haber paz y reconciliación, este es el objetivo final de la justicia transicional.

Esta tesis se trata sobre estos procesos de justicia transicional. Por lo que hicimos nuestra investigación en Nebaj, Guatemala. Nebaj está situado en la región Ixil, que fue afectada fuertemente por la violencia genocida. Especialmente en el periodo de 1982 hasta 1984, cuando General Ríos Montt era el presidente en Guatemala, mucha gente encontraron la muerte por medio de torturas, desapariciones forzadas y ejecuciones arbitrarias. Por eso, los procesos de justicia transicional son muy importantes en las vidas de la gente Ixil. El objetivo de esta investigación es conocer las percepciones locales de justicia transicional. La pregunta que este estudio pretende responder es: *¿Cuál es el significado y el impacto de los procesos de justicia transicional en las percepciones de la impunidad en Nebaj, Guatemala?* Para responder a esta pregunta investigamos ocho semanas la historia violenta en Nebaj, las organizaciones que trabajan con las víctimas del conflicto armado interno, los procesos de justicia transicional en Nebaj y las percepciones de la impunidad y la justicia de las personas en Nebaj.

Todavía, dieciocho años después del conflicto armado interno, hay muchas organizaciones que se ocupan de los procesos de justicia transicional. Nuestra investigación se centró en las siguientes organizaciones: el Programa Nacional de Resarcimiento (PNR), Liga Guatemalteca Higiene Mental, Movimiento de Víctimas y Movimiento de Desarraigada.

El PNR es una organización gubernamental y está diseñado para compensar a las víctimas en cinco tipos de reparación: restitución material, resarcimiento monetario, reparación psicosocial y rehabilitación, resarcimiento cultural y dignificación de las víctimas. Estas reparaciones son particularmente importante a nivel individual, porque conduce a la

recuperación personal. Por medio de la compensación monetaria la gente puede construir una nueva casa o comprar un terreno. El programa contribuye también a recuperación, por qué el gobierno asume su responsabilidad. Los participantes del programa creen que el PNR necesita pagar a las víctimas, por qué el gobierno es responsable por el conflicto. Según los empleados del PNR una compensación monetaria es una manera para mostrar respeto. Pero otros empleados de otras organizaciones están en desacuerdo con esto. Según ellos reparaciones son sólo una conmutación de la vida. El PNR es muy importante para los participantes, por qué ellos quieren reconocimiento. Pero los participantes, por lo contrario, dicen que reparar el daño del conflicto al final no es posible. Ellos necesitan más, no sólo una compensación monetaria. Los empleados y los participantes piensan que la ayuda psicológica emocional también es importante para conseguir reconciliación.

La organización Liga se centra en la búsqueda de niños desaparecidos. Muchos padres todavía no saben dónde están sus hijos. Una reunificación puede ser muy importante, porque puede conducir a una gran alegría. Encontrar a las familiares desaparecidos también es una forma de la verdad y la confirmación de la historia del conflicto. Las personas desaparecidas pueden ser las pruebas del conflicto. La recuperación es también un objetivo importante. El conflicto ha tenido un gran impacto en el área psicológica, material y cultural para mucha gente. En el contexto de la búsqueda de niños desaparecidos juegan en particular los problemas psicológicos un rol importante. Muchas personas están tristes, asustados o enojados por la injusticia hacía ellos y sus familias. Recuperación es conseguir porque la unificación puede proporcionar paz mental, porque ya no tienen que buscar a sus familiares desaparecidos.

Las organizaciones de Movimiento de Víctimas, Movimiento de Desarraigada y el PNR organizan exhumaciones de los muertos en los cementerios clandestinos e inhumaciones en los cementerios legales. Para las sobrevivientes las exhumaciones son importantes, porque muchas víctimas están enterradas en cementerios clandestinos y eso no es conforme las costumbres de los indígenas. Estas organizaciones ayudan a conocer la verdad. Por medio de una investigación forense se puede examinar cómo alguien murió y quien fue el responsable. Los restos que se encuentran se pueden utilizar como evidencia.

Estas tres organizaciones ayudan también psicológicamente y/o a la salud mental. Los traumas de los sobrevivientes son grandes. Muchos sobrevivientes habían visto muchas cosas terribles: familiares que fueron torturados y niños que fueron golpeados hasta la muerte. Hablar con un psicólogo puede procesar el trauma y recuperar poco a poco el dolor. Entonces, hablar de la historia del conflicto contribuye a la recuperación personal. Hablar con

un psicólogo también ayuda a construir un espacio para la verdad personal. Esto es importante para el proceso de recuperación. También puede ayudar a crear la verdad colectiva. Debido a que la ayuda psicológica se presta principalmente en grupos grandes. Víctimas pueden participar en el diálogo con los demás sobre el conflicto y por lo tanto sus propias verdades.

Reparaciones, exhumaciones e inhumaciones, la búsqueda de niños desaparecidos y la ayuda psicológica contribuyen a los procesos de justicia transicional en diferentes maneras. Conocer la verdad, recuperación, reconciliación y asumir la responsabilidad son los objetivos de estas actividades. Nuestro estudio muestra que estas actividades ayudan especialmente a un nivel individual. Según los participantes las actividades contribuyen principalmente a la recuperación personal. Los empleados de las organizaciones son de la opinión que las actividades también contribuyen a conocer la verdad personal, reconciliación personal y a veces también contribuir al reconocimiento de las víctimas.

Sin embargo en la práctica de estas actividades no siempre contribuyen a los objetivos de justicia transicional, esto se debe al clima político en Guatemala. La impunidad es grande en Guatemala. Según los participantes la impunidad es la transgresión de la ley, donde las personas no son castigadas. Relacionado a la impunidad es la justicia: cuando hay impunidad, no hay justicia. Los participantes explican la justicia en dos maneras. La primera interpretación de la justicia es en relación con la aplicación de leyes y reglamentos: las leyes y regulaciones no se aplican de la manera correcta y el resultado es que las personas no son castigados. Algunos otros participantes de las organizaciones también vincula el concepto de justicia para resolver problemas individuales. En este momento no hay ningún vínculo con el concepto impunidad. La obtención de la justicia está vinculada al hecho de que los responsables –el gobierno según estos participantes – deben reparar los daños y ofrecer la recuperación. Según los participantes es la consecuencia de la impunidad que los responsables son libres y aun no sean castigados. Esto asegura que las personas piensan que pueden hacer todo, sin consecuencias. Resultando en un clima de violencia. La consecuencia es que no hay seguridad para los ciudadanos y la ley no protege. La impunidad trae consigo las posibles limitaciones en el proceso de reconciliación. A causa de impunidad el camino hacia la reconciliación –el objetivo final de justicia transicional – todavía parece largo. Esto se ve reforzado por la desconfianza en el gobierno actual. El hecho de que el actual presidente de Guatemala, Otto Pérez Molina, estaba destinado en el momento del conflicto en Nebaj, cometió abusos contra los derechos humanos y ahora niega el genocidio, no ofrece confianza en el gobierno y permite una recuperación limitada de la sociedad. El clima político que se vive – la combinación del actual gobierno y la impunidad – ejerce mucha influencia en los

procesos de justicia transicional. Eso es notable en las actividades que las organizaciones en Nebaj organizan: los procesos de justicia transicional son lentos, las víctimas rara vez son reconocidas y no se pagarán, a menudo no ocurre nada. Estas condiciones aseguran que la reconciliación es difícil de alcanzar en el actual clima político.

Bijlage B: Verdeling

Vanwege een andere invalshoek tijdens ons onderzoek en het schrijven van de thesis, bleek een deel van wat Ilse geschreven had tijdens het theoretische kader niet meer relevant te zijn en is komen te vervallen. Vooraf aan ons veldwerk in Guatemala lag de focus op top-down en bottom-up processen van *transitional justice*. Hierbij zou Annika zich richten op de top-down processen en Ilse op de bottom-up processen van *transitional justice*. In Nebaj bleek dit onderscheid echter niet zo zwart-wit te zijn, wat het moeilijk maakte om een duidelijk onderscheid te maken tussen wat top-down of bottom-up organisaties in praktijk waren. Hierdoor hebben wij een ander onderscheid moeten maken. Annika is zich gaan richten op de medewerkers van slachtofferorganisaties in Nebaj en Ilse op de participanten van deze organisaties. Om de stukken van Ilse en Annika in balans te brengen, heeft Ilse ter compensatie het deel over straffeloosheid van zowel de medewerkers en participanten geschreven. Hierbij gebruikte zij de geschreven rapportages van Annika om ook de percepties van straffeloosheid van de medewerkers in kaart te kunnen brengen.